

ՀԱՐԱԶԱՏ ԵՒ ՍՆՀԱՐԱԶԱՏ

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն Ն Ե Ր

Մանդումէի մէջ Աւգայն Խոհէր մակադրեալ յօդուա-
ծոյն արժէքը մէկ մը հասկցնենէս ետքը անոր վրայ
կրկին խօսելու գլխաւորութիւն չունէինք : Բայց նոյն
յօդուածոյն մէջ գրուած բլլալով՝ թէ Նիկիոյ ժողովը
սուրբ Գրոց կարգէն դուրս հաներ է խել մը աւետա-
րաններ՝ որ առաջին ժամանակէն մինչև այն ատենը
աւանդութեամբ հասած՝ և նախկին հայրապետները
վաւերացուցած էին , լսեցինք որ այս գրուածը գայ-
թակղութեան պատճառ եղած է . ասոր համար հարկ
սեպեցինք ներկայս հրատարակել :

Վերջին ժամանակներս աղգիս մէջ ելլող քանի մը
երկասարդներ , որ գիտնականի անուն և պարծանք
վատկելու կը ջանան՝ անխորհրդաբար կը կարծեն որ
վերջին ժամանակի յետսամիտ գաղղիացի մատենա-
դրաց գաղափարը աղգին մէջ տարածեն իրենց փափա-
քանացը հասնելու օրինաւոր կերպ մ'է : Գէշն այն է

որ աստեղներն այնպիսի գաղափարները չիտակ և ոգտակար սեպած են մտաց համոզմամբ . որով իրենց գատումը պակաս կամ բոլորովին ոչ ինչ ըլլալը կիմամացնեն :

Ասոնցմէ մէկն ելաւ՝ ասկէց բաւական ժամանակ առաջ՝ Ռընանի Լաբլէ մականգրեալ գիրքը լրագրոյ միջոցաւ հրատարակելու , զոր այն ատենը որբազան Պատրիարքը խափանել սուտա : Ուրիշներ ուրիշ ծամբայներ բռնեցին՝ հաւատքն եւ եկեղեցին պախալակող կեղծ պատմութիւններ թարգմանելու . կամ վճռէրի բարակ սատանութեամբ շինած վէպերը՝ որոց գաղանի նպատակն է սուրբ հաւատոց ճշմարտութեանը վրայ պարզամտաց մտքին տարակոյսներ ձգել , նոյնպէս լրագրաց միջոցաւ կտոր կտոր , կամ ամբողջ գրքի ձևով հրատարակելու : Ոմանք ելան վիքթոր Հիւկոյի և Լամարքինի պէս հեղինակներու անուն ծանօթացնելու , որ միտքերնին դրած ըլլալով՝ թէ քրիստոնէութիւնը հաստատուելէն ՚ի վեր արդէն շատ տուրիներ անցած ըլլալով հինցած է , կուզեն անիկայ մէկ գի ձգել և մէկ նոր հաւատք մը գտնել ներկայ դարուս կարծեցեալ յառաջագիմութեանը համեմատ : Կարծեցեալ կրեսնք այս յառաջագիմութեանս . չէ՛ թէ զգալի բաներու վրայօք եղած գիտութիւններու և տրուեալներու համար՝ որոց կողմէն դարուս անբաւ յառաջագիմութիւնը չուրացուի , այլ մտաւորական և բարոյական գիտութեանց համար , որոց մասին ներկայ դարուս ետ մնալը՝ զգալի գիտութեանց մէջ առաջ երթալուն կը հաւասարի :

Մոտ ժամանակներս ալ մէկ թեթեամիտ երկտաւարդ մը ելաւ Տըպէ գաղղիացիին մէկ գիրքը թարգմանելու և տպելու . որուն հեղինակը կուզէ հաւտացընել թէ սուրբ Գրոց մէջ պատմուած հրաշալի բաներն ստոյգ չեն , և յունական հին առասպելներէն առնուած են : Թարգմանչին տխմարութեանը նշան սա ըսելը

բաւական թող ըլլայ, որ յառաջաբանութեանը մէջ ցաւելով որ գաղղիացի հեղինակաց մէջ անանկներ կան՝ ուրոց գրածները հայերէնի թարգմանել կարժեն, բայց մինչև հիմայ ասոնց մարդ ձեռք զարկած չէ. կը յիշէ Պօսիւէ, Յէնէլօն, Պուլանէր, և ուրիշներ: Առաջին երկուքը ողջամիտ հեղինակներ են. (թո՛ղ որ մեծանուն աստուածաբաններ ալ են.) և ասոնց առաջնոյն խօսքն ապա զիրքը վէնէտիկ ալ տպուած է հայերէն, վիէննա ալ. իսկ երկրորդին Տելէմո գիրքը գրաբար և աշխարհաբար թարգմանութիւններովը մեր աղգին մէջ քաջածանօթ եղած է. նոյնպէս է նոյն հեղինակին Պատմութիւնն ալ զիւնց գիրքը: Բայց Պուլանէր բարեբաղդաբար անծանօթ մնացած, եւ մինչև յաւիտեան անծանօթ մնալու արժանի հեղինակ մ'է: — Ասիկայ իր Մարդն ըստ Տելէմոն մակագրեալ գրքին մէջ հաւատալ չուղէր թէ մարդկային աղղին նախահայր՝ հիմակուաններուն պէս մարդ մ'էր. այլ ուրիշ տեսակ կենդանի մը, և մասնաւորապէս կապիկն ըլլալ կը կարծէ, որպէս թէ ժամանակ անցնելով և տեսակ տեսակ վորձեր ընելով խելքի տէր մարդ եղեր է: Թէ որ մէկը թարգմանչին հարցնէ թէ այս երեք հեղինակներուն ո՞րուն գրածը իրեն աւելի հաճոյ երևցած է. չգիտեմ թէ ի՞նչ պատասխան կուտայ:

Այս թարգմանչին տխարութեանը և դատումէ զուրկ ըլլալուն մէկ ուրիշ նշանն ալ այն է՝ որ ինքը տակաւին ամուսնացած չըլլալով՝ եկեղեցականաց կուսակրօնութիւնը ընդդէմ բնութեան ցուցնելու կելլէ. որպէս թէ իրեն մինչև այն հասակը կուսութեամբ կեանք անցունելը բնութեան և աստուածային պատուիրանի համաձայն չըլլայ: Մեզի աւելի զարմանք այն կը բերէ՝ որ մշտնջենաւոր կուսութիւն ուխտող եկեղեցական մ'ալ, որ զինքը գիտուն կարծողներէն է, եկեղեցականաց կուսակրօնութեան ուխտին դէմ բան գրած է:

Ասոնցմէ ետքը մէկ ուրիշ մ'ալ եղած է, որ շա-

տերու ձեռք⁷ անցած լրագրի մը միջոցաւ ուրիշ տե-
սակ խոհեր (1) մը ժայթքած է . ըսելով որ նախնի քը-
րիստոնէից մէջ յիսուն և չորս աւետարան կայ եղեր .
և Նիկիոյ ժողովը (որ Տեառն մերոյ մարմնանալէն 325
տարի ետքը գումարեցաւ) ասոնցմէ յիսուն հատը
դուրս ձգեր և միայն չորս հատն ընդուներ է . և ա-
սոնք են եղեր հիմակուան ամէն քրիստոնէից մէջ գըտ-
նուած չորս աւետարանները : Այս հեղինակ ըսուե-
լու փափաքող մարդը ստորագրութիւն ալ դրած է
իր գրութեան տակը . Մ. Բօրթուգալեան . բայց դը-
րուածոյն ոճոյն և գործածած լեզուին նայելով շատե-
րը կը կարծեն թէ ստորագրութիւնը կեղծ է , և բուն
դրիչը ուրիշ մէկն ըլլալու է : Ինչ որ է . մենք խո-
հերաբան հեղինակին հետ բան չունիմք . մանաւանդ
թէ գրածներն իսկական խոհեր ըլլալն իմացունենին
թէ առ ինքն և թէ առ ներկայ պարբերականիս ըն-
թերցողքն՝ սիրոյ նշան մը կը սեպեմք . և որպէս զի դը-
րածներուն մէջ առերևոյթ համութիւն մը կենալ
կարծելով կարդացողները չգայթակղին , և գրածները
հաստատուն հիմունքներ ալ կը կարծեն , ասոր վրայ մաս-
նաւոր կերպով խօսելը հարկ սեպեցինք : Առաջ խոհե-
րաբան հեղինակին այս նիւթոյն վրայ գրածն օրինա-
կեմք :

« Սխալ է այն կարծը թէ եկեղեցիին մէջ հինցած
սովորութիւնները չեն կրնար վերցուիլ : Դ՛ու գարի մեր
եկեղեցական հայրերը մինչև իսկ աւետարանները քըն-
նութիւնի տակ առին . և Նիկիայի տիեզերական ժողո-
վին մէջ (325 ին) մինչև այն ատեն ընդունուած 34
աւետարաններէն 30 ը իրարի անհամաձայն գտնելով

(1) Խոհեր՝ ըսել է հոգած ցեխ , շերտք . և նոյն իսկ հոս
ակնարկած դրչին իր գրածին համար ընտրած վերնագիրն է
« Գրչի խոհեր » :

իրը սուտ և անվաւեր համարեցին և 4ը միայն ընդունեցին . այն յիսուն աւետարանները՝ որոց ճշմարտութիւնին համար արիւն թափած էին քրիստոնեաները մինչև այն ատեն : Այս մերժուած աւետարաններէն էին Յակոբոսի աւետարանը որ առաջին աւետարան կը կոչուէր և մեծ հեղինակութիւն ունէր՝ քրիստոնեաներին մէջ . Նիկիոյի մոտի աւետարանը որոյ մէջ Քրիստոսի խաչելութիւնը աւելի մանրամասն պատմուած է և ամբաստանողներին անուններն ալ յիշուած են . Թովմայի աւետարանը . Մարիամի տօն անուն գիրքը . Գրիստոսի մանկութիւնին աւետարանը որ յարդ կը դառնուի ասորիներին մէջ : Այս վերջինին մի քաղուածն է հայերէն «Պատմութիւն» անուն գիրքը . որոյ մէջ կը պատմուի թէ Գրիստոս ներկարարի քով աշակերտ մտեր . մի և նոյն բրդուկին մէջ և զանազան դոյներով կերպասներ ներկեր է հրաշքով մի օր . թէ միանգամ Քրիստոսի վարպետը զինքը ծեծել ուղած և Գրիստոս ալ ետեւէն մի վայտ նետեր է որ կանաչցեր է՝ և այլն . Շնորհալին՝ Պետրոսի Բ. թուղթին մեկնութիւնը գրած ատենը առաջաբանին մէջ բաւական կը խօսի սուրբ Գիրքին մէջէն ընդունուած , մերժուած և երկբայութիւնի տակ մնացած գիրքերին վրայ : Երբ մեր նախնի եկեղեցական սուրբ հայրերը այն աստիճան յառաջ գնացած են որ մինչև Գ. դար ընդունուած աւետարանները քններ և մեծ մասը մերժեր են , մեր ազգի եկեղեցական հայրերը է՞ր կը քաջուն կամ կը դանդաղին եկեղեցիին մէջ մտցունել այնպիսի անհրաժեշտ բարեկարգութիւններ , զորս արդի ժամանակը կը պահանջէ , և որք եկեղեցական դաւանութիւնների ալ չեն վերաբերիր :

« Իսկ մեք իրեւ հարադատ և նախանձախնդիր անդամ մեր լուսաւորչական սուրբ եկեղեցիին , պարտ կը համարեմք մէկ երկու տող գրել աստ մի քանի եկեղեցական՝ բայց ոչ դաւանաբանական խնդիրների վրայ որ

թիւր ըմբռնումներով և զեղծումներով արդեւ կը լինին այսօր ժողովուրդին առաջդիմութիւններն ։

Այսքան է Մ․ Բօրթուգալեան ստորագրութեամբ՝ Մանգուֆօ օրագրին մեր ձեռքը անցած թերթին մէջ այս նիւթոյս վրայօք կարդացածնիս ։ Որովհետեւ մենք այս օրագիրը առնել և կարդալը դժամոյ և ժամանակի կորուստ սեպած եմք ։ և բաւական կը սեպեմք անոնք միայն կարդալ՝ զորս բարեմիտ անձինք մեղի կը հաղորդեն իբրեւ պատասխանոյ արժանի հատուածներ ։ Եւ յիշուի այս հատուածոյս մէջ այս տեղս օրինակուածէն զատ՝ մեր լուսաւորչական սուրբ եկեղեցւոյ վերաբերեալ քանի մի սուտ ու սխալ պատմութիւններ ալ կան ։ Բայց այս հատուածս չէ թէ միայն լուսաւորչականին՝ որ քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցւոյ մէկ մասն է , այլ ամբողջ ընդհանուրին վերաբերեալ սխալներ , մանաւանդ թէ՛ ՚ի մասին հաւատալեաց չէ՛ թէ ստորագրողին՝ այլ մեղի անծանօթ մնացած բուն հեղինակին չարամիտ մոլորութիւնները պարունակելուն համար՝ ասիկայ քննութեան բովէն անցնելը աւելի կարեւոր սխալեցինք ։

Նախ և առաջ՝ սա կը նշանակեմք՝ որ մեր նախնի եկեղեցական սուրբ հայրերուն հին աւետարանները մեր թերթ հիմակու հայոց եկեղեցւոյ հարց և առաջնորդաց օրինակ յուցներով՝ « էր կը քաշուին կամ կը դանդաղին , կըսէ , եկեղեցիին մէջ մտցունել այնպիսի անհրաժեշտ բարեկարգութիւններ , զորս արդի ժամանակը կը պահանջէ ։ և որք եկեղեցական գաւառութիւններէ ալ չեն վերաբերի » ։ Ի՞նչ բարեկարգութիւններ կըրնան ըլլալ ասոր ուղածները ։ Թէ և հեղինակը ուրիշ խօսքեր վրայ բերելով իւր բուն միտքը ծածկել ուզէ , ուշիմ ընթերցողը երկար խօսքով մէջ բերած և եկեղեցւոյ մէջ բարեկարգութիւն մտցունելու քաջալերիչ օրինակ յուցուցած բանէն կը հասկնայ որ , ինչպէս որ նիկիոյ ժողովքին սուրբ հայրապետները իրենցմէ ա-

ուով եկեղեցւոյ մէջ ընդունելի եղած աստուածայիններէն
 որոց ճշմարտութեանը համար քրիստոնէից մէջէն ա-
 րիւն թափող անգամ եղեր է, յիսուն հատը մէկէն
 մերժեր են, որ բաւական չատ ալ է. անոնց նմանելով
 այժմեան եկեղեցականք ալ մինչև հիմայ ամէն քրիս-
 տոնեայ աղղաց մէջ միաբանութեամբ իբրև սուրբ և
 աստուածաշունչ ընդունուած սրբերէն քանի մը հատը
 մերժեն, որ քրիստոնէութեանը հաստատուած ժամա-
 նակը գրուած չըլլալէն և հին կտակարանի մասն ըլլա-
 լէն զատ շատ բան մ'ալ չեն. և բողոքականներն ալ
 արդէն անոնք մերժեր և ասով իրենց օրինակ եղեր
 են. և որովհետև այս ազանդոս նոր է, քննութեան ա-
 ռած յօդուածոյս հեղինակը կարողացած է ըսել թէ
 արդի ժամանակիս պահանջած բարեկարգութիւններէն
 է ասիկա = Եւ չկարծուի թէ այս միտքս իրմէ հեռու
 ցուցած է հեղինակս, ըսելով թէ այս ուղած բարեկար-
 գութիւնները « եկեղեցական դաւանութիւններն չեն
 վերաբերիր » . քանզի ամէն մարդեալ որ քրիստոնէա-
 կան հաւատոյ մէկ կէտը կուրսնան, իրենց ուրացած
 մասին համար կըսեն՝ թէ եկեղեցւոյ դաւանութեանց
 վերաբերեալ մասերէն չեն. և ասոր համար ալ հիմա-
 կուան մարդեալները հաւատալեաց մէջ էական կամ
 գլխաւոր հաւատալիք ըսելով քանի մի կէտեր դատած
 են՝ որոց իրենք կը հաւատան. որպէս զի ուրիշները
 մերժելովին մարդեալ չսեպուին, ուր հաւատալեաց
 մէջ միայն մէկ հատ է գլխաւոր հաւատալի յօդուածը,
 որուն մէջ կը պարունակին ամէն մնացեալները. և այն
 է՝ եկեղեցւոյ հաւատալը. որուն հաւատացածին՝ թէ
 և հաւատոյ հանգանակին մէջ յայտնի նշանակուած
 չըլլայ, ինչպէս է հաղորդութեան խորհրդոյն մէջ հաց
 և գինի երևցածին զինի որբադործութեան Տնառն
 մերոյ ճշմարիտ մարմին և արիւն ըլլալը, չհաւատացողը
 հերետիկոս կըլլայ = Մեր ըսելը թէ Մանգլի հեղինակը
 այս հատուածոյս մէջ բողոքականաց կուսակից ըլլալ

և մեր եկեղեցւոյ առաջնորդներուն անոնց նմաներու խրատ տալ կուզէ, խօսքերուն կարգէն հետեւյոլցած կարծիք մ'է. թէ որ ինքն այդպէս կուսակցութիւն մը չունի՝ ըսածը չգիտնալով և ինք ղինքը իբրեւ գիտուն ցուցնել ուղեւորով տգէտ շաղակրատ մ'է. մեզի աւոր գիտուն կամ տգէտ ըլլալը պէտք չէ. գրածները պիտի քննեմք :

Հեղինակը իր խօսքերէն այս տեղ մէջ բերածներն ուս վերջին մօտ՝ աւետարան անուանեալ խել մը գրքեր նիկիոյ ժողովքին ատենը մերժուած ըլլալուն վրէպայ և հաւանութիւն տուող կը բերէ Շնորհալին, որ Պետրոսի Բ. կաթողիկէ թղթին մեկնութեան յառաջաբանին մէջ խօսած է ընդունելու կամ՝ մերժուելու արժանի դատուած դրքերուն վրայ. և այս խօսքերուն վրայ, և այս խօսքիս մէջ՝ տրամաբաններուն խօսքերն է հոգաւորական ըսուած իմաստակութիւնը բանեցուցեր է. այն ալ անանկ տեղ մը՝ ուր այդպիսի բանի մը հարկ չկար. Շնորհալի ըսելով՝ առանց որոշիչ բառ մը քովը նշանակելու, ազգիս մէջ ընդհանրապէս սուրբ Ներսէս շնորհալի հայրապետը կը հասկցուի. Աօիկայ հին համբաւաւոր մեկնիչներէն ժողովելով և քիչ մը բան ալ իրմէն աւելցնելով կաթողիկէ թղթոց ամենուն մէկէն մեկնութիւն մը չէ թէ յօրինած՝ այլ խմբագրած է, որ մինչև հիմայ՝ ձեռագիր կը մնայ. բայց ասոր մէջ հեղինակիս ըսածին պէս բան չկայ. ո՛չ միայն ընդունելի կամ անընդունելի գրոց անունը յիշած չէ, այլ և այնպիսի բանի հեռուէն աննարկութիւն մ'ալ չկայ, ինչպէս որ կը յիշեմ. որ այս գրքիս մէկ ձեռագիր օրինակը, որ Եւսեփեայ Եկեղեցական պատմութեան հայերէն թարգմանութեանը և Գրիգոր աստուածաբանի ճառերուն նախագիրութեանը հետ մէկ կադմուած էր, և հանդուցեալ Միհրդատ Թադէոսին ձեռքն էր, հիմայ սուրբ Լէւոնի միջոցով գրատունն է. Հեղինակին ըսածը կը գտնուի Սարգիս վարդապետին յօրինած մեկնու-

Թեանը մէջ, որ արժանապէս ասիկայ ալ շնորհալի մա-
կանունը կը վայելէ, թէպէտ բնաւ մէկ տեղ մը առանց
իւր յատուկ անուանը յիշուած չէ, որպէս զի Ներսէս
Շնորհալի սուրբ հայրապետին հետ չը շփոթի: Սարգիս
Շնորհալիէն ետքը եկող հեղինակները այս երանաշնորհ
վարդապետիս խօսքերն ալ սուրբ եկեղեցւոյ վարդա-
պետութեանցը վկայ կը բերեն. և առ հասարակ ամե-
նուն քով յարգի է ասոր վկայութիւնը. ասոր համար
ըսինք որ խօսքերը քննութեան առած հեղինակ-
նուս իմաստակութիւնը՝ որով երկու շնորհալիները ի-
րար շփոթելու առիթ կուտայ, որպէս զի հայոց եկե-
ղեցւոյ սուրբ հայրապետ մ' ալ իրեն վկայ կարծել տա-
լով խօսքը առաւել հաւանական ցուցնէ՝ հարկ չեղած
տեղը վարպետութիւն բանեցունելէ. վասն զի այս մա-
սին երանելի Սարգիս Շնորհալիին խօսքը՝ որ նախնի ե-
կեղեցական պատմութիւններէն վկայեալ է, սուրբ
Ներսէս Շնորհալւոյն խօսքերէն պակաս յարգ չունի:
Գանք Մանգումէին յօդուածագրին ուրիշ խօսքերը
տեսնելու:

Կըսէ թէ Նիկիոյ ժողովէն առաջ յիսուն և չորս աւե-
տարան կար, որոց ճշմարտութեանը համար քրիստո-
նեաները արիւն թափած էին. իսկ այս ժողովս իրմէ
առաջ մինչև Տեառն մերոյ 323 թուականը տրուած
վկայութիւնները՝ զոր քրիստոնեայք իրենց արիւնովը
կնքեցին, մերժեցէ՝ մէջերնէն միայն չորս հատը վա-
ւերացնելով: Այս խօսքս՝ աւետարաններուն բոլորա-
կան համբանքէն զատ երեք գլխաւոր կէտերու վրայ
կը կայանայ. Նախ՝ թէ այս աւետարաններուս պա-
րունակածը առանց բացառութեան՝ հաւատոյ ճշմար-
տութիւններ են. երկրորդ՝ ասոնց ճշմարտութեանը
վկայելու համար քրիստոնեայք արիւն թափեցին և
երրորդ՝ Նիկիոյ ակեղբերական ժողովոյն հայրապետները
որոց մէջ ալ Դիոկղիտիանոս և Մաքսիմիանոս կայսե-
րաց ատենը հաւատոյ ճշմարտութեան համար արիւն

ներն թափելու յանձնառու ըլլալով՝ բանտ մտած և չար չարանք քաշած էին առանց առաջուց քննելու՝ թէ այն աւետարանները, որոց ճշմարտութեանը համար իրենց անձը զոհելն աչքերնին առին, այնպէս բանի մը արժանի՞ էին. ետքը քններ ու մերժեցին ։

Առաջուց աւետարանի անուն կրող և ետքը անհարգատ դատուած գրքերուն համբանքը՝ վաւերական չորս աւետարաններէն զատ, հին մատենագիրներուն մէջէն ըսող չկայ . միայն ամէն մէկը անոնց որ մէկին վրայ իր խօսքին կարգը առիթ տար նէ՝ անիկայ կը յիշէր ։ Ետքի տետներն, և յատկապէս Ժ. Զ երորդ գլխէն ի վեր ասոնց քանի հատ ըլլալը հետադասողներ եղան . որոց մէջէն Ֆապրիցիուս բազմաքնին հեղինակը առաջները յիսուն հատ գտեր է . բայց ետքը աւելի աղէկ քննութեան առնելով գտած յիսունին իրարմէ տարբերութիւնը, և տեսնելով որ մէջերնին իրարու հետ նոյն եղածներ կան՝ յիշեալ համբանքը քառասունի իջեցուցեր է . բայց համբանքի տարբերութիւնը մեր խօսքին կարգը՝ որ աւելի բարձրագոյն բաներն իրեն նպատակ բռնած է, խօսից նիւթ ըլլալու չափ կարևորութիւն չունի ։

Կարևոր քննելեաց առաջինն է այն՝ թէ արդեօք մերժուած և անվաւեր դատուած աւետարաններուն պարունակածը իրաւի հաւատարի ճշմարտութիւններ էին ։ Ասիկայ դիտնալու համար երկու ճամբայ կայ . կամ այն մեծութեան աչքերնու առաջն ունենալու եմք, կամ ասոնք տեսնող և կարդացողներուն տուած վկայութեանը հաւատալու եմք ։ Մանգուլմէի յօդուածագիրը այս երկու տեսակ քննութեանցս ալ անբաւական կը կարծեմք . Անհարազատ աւետարաններուն մէկ մասը հիմայ բոլորովին չկան, կորսուած են . ուստի անոնք ո՛չ յօդուածագիրը կարող է կարդալու և ո՛չ մեք . Իսկ անոնք տեսնող և կարդացողներուն վկայութիւնը նոյն հեղինակը կամ չգիտեր, կամ կ'արհամարհէ ։ Անհա-

լաղատ դատուած աւետարաններուն մէջէն մէկ քանին
կը համըն իր խօսքին կարգը, որ ասոնք են. Յակոբ-
անհրաւիր. որն որ չգիտեմ ե՛րբ և որո՛ւ ձեռօք հայե-
րէնի ալ թարգմանուած, և ասկէց շատ տարի առաջ
կոստանդնուպօլիս տպուած ալ է. Նիկիոյի աւետարան.
Թուֆայե աւետարան. Մարիայի Կոնստանդնուպօլիս
քանդակած աւետարան. վերագրեալ գրութիւնը, կամ թէ
աւետարանի մը հոգի մը աւետարան ըսուածը չէնէ՛ որ որպէս թէ
Յովհաննէս աւետարանիչը գրած է, և մինչև հիմայ կը
գտնուի. յօդուածագիրն յիշածը չէնէ, բոլորովին ան-
ծանօթ է մեզի. գուցէ իրեն քովը գտնուի. Այս չոր-
սէն դատ իբրև հինգերորդ կը յարէ մանկութեան աւետարան
անունով անճշտնի առասպելներով լեցուն գիրքը՝ որ
հայերէնի ալ թարգմանուած և ձեռագիր մնացած է.
յօդուածագիրը ասոր միայն ասորերէն թարգմանու-
թիւնը գիտէ. Անդին կը մնան քառասուն և հինգ կամ
երեսուն և հինգ գիրք ալ, որոց վրայ աւետարանի
անուն գրած են հեղինակները. Մենք առաջ ասոնց
հաւատոյ ճշմարտութիւն պարունակելը կամ անանկ քան
յունեանէն կամ սուրբութիւն պարունակելը տեսնեմք,
ետքը յօդուածագիրն չը յիշած աւետարաններուն հա-
մար տրուած վկայութիւնները որքան գտած եմք նէ
աչքէ անցնեմք:

Յակոբու աւետարան, որուն յունարէնն ալ կը գրա-
նուի Երօթեմիոյէն անունով, որ ըսել է՝ առաջին աւե-
տարան: Այս անունն ուշ ատեն գրած է գրուածոյս
վրայ Բօսդէլ անուն մէկը՝ որ ասիկայ լատին լեզուի
թարգմանեց և տուեց Զուիցերիի Պազէլ քաղաքը 1552
թուին: Յունարէն ընագիրն անծանօթ մնաց մինչև
Նեանդր անուն մէկը գտաւ և տպեց: Ասիկայ Բօսդէ-
լին թարգմանածին հետ բաղդատելով մէջերնին շատ
տարբերութիւն գտնուեցաւ. և Հատի եղիէն ա-
նուն իմաստուն հեղինակ մը կը կարծէ որ Բօսդէլ քը-
րիստոնէական հաւատքը ծաղրելի ցուցնելու գիտամբ

իր թարգմանութիւնը հրատարակած է : դրքին յօրինուածքը շատ հին է . և երկրորդ դարու հեղինակներէն սուրբն Յուստիանոս և Կղէմէս աղեքսանդրացի կը յիշեն ասիկայ . աղէկ քննաբաններ ասոր մէջ մէկ քանի մի աղանդոց համաձայնութիւն կը տեսնեն և կըսեն՝ թէ ամուսնութիւնը անարդ բան մը ցուցնելովը հին Գնոստիկեաններուն պէս , և Տեառն մերոյ մարմինը չէ թէ ճշմարիտ՝ այլ առաջօք երևոյթ մը եղածի պէս ցուցնելովը Եբրիոնեաններուն պէս խօսած կըլլայ . և այս երկու հերետիկոսութիւններս ալ առաջին դարուն դէպ ի վերջերը ելան : Չգիտեմք թէ մեր յօդուածագիրը այս հերետիկոսութիւններս իբրեւ հաւատոյ ճշմարտութիւն պիտի ընդունի՞ , և ասոնք պաշտպանելու համար ինքն ալ նահատակ ըլլալու պատրաստութիւն ունի :

Յօդուածագրին յիշած երկրորդ աւետարանն է Նիկոլաոսի անունով զրուցուածը . Ասոր եբրայական լեզուէն յունարէնի թարգմանողն է եղեր Էնէաս անուն մէկը ազգաւ հրեայ և հաւատքով քրիստոնեայ . և թարգմանած ժամանակն է Փլաքիոս թէոդոս կայսեր ատենը , Նիկիոյ ժողովէն յիսուն վաթսուն տարի մը ետքը . ուրով յիշեալ ժողովոյն ծանօթ չըլլալով՝ անոր ո՛չ մերժաներուն կարգը կը մտնէ , և ո՛չ ընդունածներուն : Հիներուն բոլորովին անծանօթ է . և այժմու քննիչները թարգմանչին իրօք հրեայ ազգէն ըլլալուն տարակոյս կը հանեն . աւելի միտում կը ցուցնեն լատինացի ըսելու , որովհետեւ յունարէնը մաքուր չէ՝ ինչպէս որ էր մեծին թէոդոսի ժամանակը , այլ լատին բառերով խառնուած է : Վարդապետութեան կողմանէ պարտաւերլու բան մը չունի . մասնաւորապէս գովելին այն է որ Տեառն մերոյ փրկարար մահուանէն ետքը՝ դժոխք ելնելը և նախահարց հոգիքն անկէց՝ ողատելը պատմութեան ձև մոցուցած է : Չորրորդ դարուն մէջ Ապոլինար Լաուդիկեցւոց եպիսկոպոսը քանի մը մոլորութիւններու մէջ իյնալով նզովքով եկեղեցիէն մեժուեցաւ :

և ասոր միջոցութիւններուն մէկը՝ նահապետաց հոգի-
քը ազատելու համար Բրիտտոսի դժոխքն իջնելը ուրա-
նալն էր։ Նիկողիմոսի աւետարանին հեղինակը պատմու-
թեան ոճով կողմնակի կերպով մը Ապողինարի մտրու-
թիւնը կը հերքէ ։ Ուրիշ հերքողներ ալ եղան վարդա-
պետական ոճով ։ Բայց այս գրքիս յիշատակն ընող չըկայ-
ուստի Նիկողիմոսի աւետարանը թէպէտ հաւատոյ ճըշ-
մարութեան դէմ բան չունի , բայց ուշ չինուած և
վրան սուտ անուն դրուած ըլլալովը ճշմարիտ աւետա-
րանաց կարգը չէ ։

Յօդուածագրին յիշած երրորդ մերժեալ աւետա-
րանն է Թովմայ Իւրայէացւոյ ըսուածը . ասոր մէջ ի՞նչ
գրուած ըլլալուն վրայ մեր քննելի հեղինակը բան չը-
սեր մասնաւորապէս . և կերևի որ մանկութեան աւե-
տարանին մէջ գրուածին նման բաներ ըլլալուն համար
է , որպէս զի կրկնաբանութիւն ըրած չըլլայ ։ Մէնք
այս տեղ այս սուտ աւետարանիս վրայօք նախնեաց
վկայութիւնը տեսնեմք ։ Սուրբն կիւրեղ երուսաղէմա-
ցին՝ նորահաւատ քրիստոնեայները կրթելու համար յօ-
րինած Կղզւոյ ընծայութեան գրքին մէջ երկու տեղ կը յիշէ
այս սուտ անուն աւետարանը ։ Աւաջին անգամ վերո-
յիշեալ գրքին չորրորդ ճառին մէջ կըսէ . Մանիքեցի-
ներն ալ թովմայ գլուխ աւետարան գրեցին և անունը
անուշահոտ աւետարան դրած են ու կը կարդան , միա-
միտներուն ոգին ապականելու համար ցելս ծեփելով (1) ։
Ուրիշ ճառի մը մէջ՝ Մանի աղանդապետին՝ որ Մանի-
քեցւոց գլուխն էր , երեք աշակերտներուն անունը
կուտայ սուրբ հայրապետը . և ասոնք են Թովմաս և Ս-
դաս և Հերմաս . և կասկածելով չըլլայ թէ նորահաւատ

(1) Գրեցին եւ Մանիքեցիքն Թովմայ գլուխ աւետարան ,
որում անուշահոտ աւետարանացն անուն եղեալ՝ կարդան .
« Ծեփեալ չաշխի առ ապականել զոգի միաբնակացն » . Եր . 71 .
Տպ . Վիէննա 1832 :

ները թովմայի աւետարանի մը պատահելով պարզմտութեամբ թովմա առաքելոյն շինածը կարծեն, անոնք կ'զգուշացնէ ըսելով. մարդ թող չկարգայ թովմայի գլուխը. վասն զի անիկայ տասն երկու առաքեալներէն չէ, այլ Մանիին երեք չար աշակերտներուն մէկն է (1)։ Մանիքեցւոց աղանդը Նիկիոյ ժողովքէն վաթսուն տարւոյ չափ առաջ էր. յիշեալ սուտ անուն աւետարանը այն սուրբ ժողովոյն հայրապետացը ծանօթ կրնար ըլլալ. ո՞ր տեղաց ծագած ըլլալն ալ կը գիտնային. եւ ի՞նչ զարմանք՝ որ ասիկայ հերետիկոսէ մը շինուած և պարզա մըտաց միտքը մոլորեցնելու սահմանուած գիրք մ'ըլլալը գիտնալով մերժեն։ Մանիքեցիները իրենց մասնաւոր մոլորութիւն ունէին երկու աստուած կայ ըսելը. մէկը բարի և մէկը չար. բարի աստուած կըսէին նոր օրինաց աստուածը՝ որուն որդին էր կըսէին Յիսուս Քրիստոս. իսկ չար աստուած կըսէին հին օրինաց աստուածը։ Այս մոլորութիւնս Մանիին գիտար չէր. անկէց առաջ Մարկիոն ալ նոյնը քարոզած էր. բայց Մանի և աշակերտները աւելի ճարպիկութեամբ քարոզելով աւելի անուն վաստկեցան։ Այս աղանդապետը իր մէջ հին հերետիկոսներուն ամէն պղծութիւններն իր մէջըն ընդունեց կըսէ սուրբն Կիւրենդ (2)։ Մեր քննած հեղինակը՝ այս ամէն խոհերներու ընդունարան եղող մարդու մը շինած սուտ աւետարանը՝ իրեն արժանապէս խոհերանուանած յողուածոյն մէջ իրբւ հաւատոյ հըշմարտութիւն կը ցուցնէ ամօթալի տգիտութեամբ։

(1) «Մի ոք այսուհետեւ ընթեռնուցու զգլուխ թովմայի զի ոչ է յերկոտասան առաքելոցն, այլ մի յերկոց չարեացն Մանեայն աշակերտացն»։ Անդ։ Եր. 145։

(2) «Զամենայն չարեաց եւ զամենայն աղտեղութեան քնակարանն եւ զամենայն հերետիկոտացն զխոհերն յինքն ընկալաւ»։ Կուսած. ընթացութեան. ճառ. Զ. Եր. 106։

Նիկիոյ ժողովքը մերժեց ըսածն աւետարաններուն մէջ չորրորդ կը ցուցնէ (Մատթ. 23 ըստած գիրքը . Այս անունովս գիրքն անհարադատ գրոց վրայ տեղեկութիւն ստուող հեղինակաց մէջ գիտցող չկայ . ուստի ասոր վրայ չեմք կրնար բան մը խօսիլ . միայն այսքանս կըսեմ որ աւետարան անունով Տեառն մերոյ վերկարար անօրէնութիւնները պատմող գիրքերը միայն հասկըցուելուն համար՝ միայն սուրբ Աստուածածին կուսին չէ թէ վարուց պատմութիւնը՝ այլ անոր պատուոյն համար սահմանուած տօնին վրայ տեղեկութիւն պարունակող գիրք մը՝ ինչպէս որ անունը կը ցուցնէ , թէ որ հիմայ գտնուէր ալ նէ՝ կասկած չեմ ըներ որ յիշեալ յօդուածագիրն իբրեւ աւետարան չէր ընդուներ :

Մանկութեան աւետարանն է հեղինակիս յիշած հինգերորդ և վերջին աւետարանը . ինչպէս որ վերն ըսինք՝ շատ գիւրիին է այս սուտ անուն աւետարանը թովմացի ըստած աւետարանին հետ շփոթել . մանկութեան աւետարան ըսելը անոր ալ կը վայել . որովհետեւ անոր մէջ ալ ասոր մէջ ալ՝ խել մը տղայական և անճոռնի հրաշքներ կը պատմուին , որպէս թէ տէրն մեր ծնած ատենէն անմիջապէս ետքը գործել սկսած և շարունակած է մինչեւ այն ատենը որ տաճարը հրէից ուարբիներուն հետ կը խօսէր և հարցումներ կընէր , որուն պատասխան չէին կարող տալ , ինչպէս որ պատմուած է Ղուկասու աւետարանին մէջ (Բ. 41—46) . և այն ատենը տէրն մեր 12 տարուան էր : Մանկութեան աւետարանը իր պատմածները մինչև այս տեղ հասցնելէն ետքը 54 երորդ գլխոյն մէջ(1) կըսէ . « Այն օրուրնէ սկսաւ իր գաղտնիքն և խորհուրդները ծածկելու մինչև որ երես

(1) Գիրքը ամբողջ յիսուն եւ հինգ գլուխ է . որուն նախընթաց 53 գլուխներուն ամէն մէկին մէջ մէկ մէկ , եւ ամանց մէջ ալ երկու հրաշք կը պատմուի . որով ամենուն մէ-

ներորդ տարիքը լրացուց, որ անոր Հայրը Յորդանանու եզրը հրապարակաւ յայտնեց անոր առաքումը, երկնից բարձունքէն իւր ձայնը լսելի ընելով՝ թէ ատիկայ է իմ Որդիս՝ որուն կատարելապէս հաւնած եմ և Հոգին սուրբ սպիտակ ազաւնիի կերպով երևցաւ » : Բնական է հասկընալ ուզելը թէ Յիսուս ծնած օրէն մինչև տասն և երկու տարի չարունակ հրաշք կընէ, և անկէց մինչև երեսներորդ տարին լմննալը՝ տասն և ութը տարի մէկ մ'ալ հրաշք չնէր նէ, պատճառն ի՞նչ է : Մէկ երկու հրաշքները նոյն ստայօդ աւետարանէն առնելով պատմենք նէ կը հասկցուի : 48 երորդ գլուխին մէջ պատմելէն ետքը թէ Յիսուս կարդալու տունին, և երբ վարժապետին հարցումներ ընելով՝ անպատասխանի ձգելուն համար յարդանօք ետ ճամբուեցաւ, ուրիշ վարժապետի մը տրուելը կը պատմէ 49 երորդ գլխոյն մէջ : Յիսուս առաջին վարժապետին ըրած հարցումը լսոր ալ ըրաւ, որ նոյնպէս անպատասխանի մնաց . բայց ասիկայ տուջնոյն պէս իր չափը դիտցող խոնարհամիտ չըլլալով՝ բարկութեամբ ձեռքը վերցուց որ Յիսուսի զարնէ, բայց նոյն ժամայն ձեռքը չորցաւ և ինքը մեռաւ (1) : Մյն ատենը Յովսէփ Մարիամու ըսաւ՝ կըսէ ստայօդ գիրքը . « Պէտք չէ որ ասկէց ետքը այս տղան

կէն համբաւքը վաթսուներ կանցնի . եւ ճշմարիտ աւետարաններուն պատմածները ասկէց շատ քիչ են, եւ ամէնն ալ Տեառն մերոյ մկրտուելէն ետքը մինչև երկինք համբարձած ժամանակը գործածներն են . իսկ անկէց առաջ՝ անոր ծնած ժամանակին գործուածներէն զատ բան չկայ . մէկ մ'ալ տասըն եւ երկու տարուց եղած ատենը ռարբիներուն հետ վիճաբանելը կայ . ուրիշ հրաշք գործած ըլլար նէ՝ գոնէ մէկ քանի հատ ալ անոնցմէ կը պատմէին ճշմարիտ աւետարանիչները :

(1) Մեր խոհեքաբան յօդուածագրին պատմածը՝ թէ վարպետը Յիսուսի ետեւէն փայտ մը նետեր է եւ երբ չըլլատ-

մէկ մ'ալ առնէն զուրն թող տանք՝ փասն զի ո՛վ որ
ասոր հակառակի կը մեռնի կոր » : Միայն այս անգամ
վարժապետին ասանկ պատճառով մը մեռնիլը՝ այս խո-
հեմութեան խորհուրդը սրբայն Յովսեփայ թեւադրելու
բաւական չէր . մանկութեան աւետարանին մեղի ցու-
ցուցած Յիսուսը ուրիշ ատեն ալ ո՛չ ինչ պատճառով՝
և միայն անձնական վրէժխնդրութեան համար մարդ-
մեռցնելու հրաշքներ գործեր է : Հոս երկու հատը
պատմենք՝ որ որպէս թէ կարդալ սորվելու խրկուելէն
քիչ ժամանակ առաջ գործած ըլլայ : 46 երորդ գլխոյն
մէջ կը պատմէ՝ թէ շաբաթ օր մը Յիսուս գետի մը քով
սորց հետ կը խաղար և փոս կը փորէր որ մէջը ջրով
լեցունեն . և տասն և երկու հատ ալ մանր ճնճղուկներ
չինեց ցելսէ , և ջրալից փոսին քովը կանգնեցուցած
ատենը ուրիշ հրեայ տղայ մը՝ որ ասոնցմէ չափահաս
ըլլալ կերելի , վրայ գալով ասոնք յանդիմանեց որ շա-
բաթը կաւրէին անանկ բաներու աշխատելով , և անոնց
չնամներն ալ աւրեց . որով փոսերուն մէջ ջուր չը մնա-
լով ցամքեցան : Յիսուս իր շինած ճնճղուկներն ալ աւրել
չտալու համար ձեռքը անոնց երկնցուց . որ նոյն հե-
տայն հողի առին կենդանացան , և ճռուողելով թռան
դաղին : Կերելի որ Յիսուս ասոնց այսպէս փախչիլը չէր
ուզեր՝ որ եղածը տեսնելով գործերնին աւրող հրեայ
տղուն նեղացաւ և ըսաւ . փոսերն ինչպէս ցամքեցու-
ցիր նէ՝ ըրու կեանքդ ալ այնպէս ըլլայ : Նոյն ժամայն
տղան այն տեղը չորցաւ մնաց : Ուրիշ օր մը երբ իրի-
կուան դէմ Յիսուս Յովսեփայ հետ տուն կը դառնար ,

ժուելու համար առջեւէն կը փախչէր , փայտը ինկած տեղը ար-
մատացր եւ կանաչեցր է . մանկութեան աւետարանին մեր
ձեռքը գտնուած թարգմանութեան մէջ չկայ . բայց դարմանք
չէ : Այս զիրքս անանկ բան մ'է՝ որ ո՛վ որ կամք ընէ՝ կրնայ
ուղածին չափ մտացածին հրաշքներ աւելցնել :

տղայ մը վաղելով քովէն անցնելու ատենը անանկ ու
 ժով մը զարնուեցաւ որ Յիսուս քիչ մնաց վար կիցնար :
 Ուստի ներզանալով անոր ըսաւ . ինչպէս որ դուն զիս
 գետինը պիտի ձգէիր , դուն ինկնաս և մէկ մ'ալ չեւ
 լես . և ըսածին պէս ալ եղաւ : Այս պատմութիւնս ալ
 նոյն սուտ անուն աւետարանին 47 երորդ գլուխն է :
 Ուշիմ ընթերցողը կը տեսնէ որ այս սուտ աւետարանիս
 մեղի ներկայացուցած Յիսուսը հեղ և մարդասէր Յի
 սուսի հետ բնաւ նմանութիւն չունի . այլ անկիրթ տը
 ղայ մ'է , որ իր հրաշքը քիչ անգամ և գրեթէ դիպու
 ւածով մը օգտակար կ'ընէ , այն ալ մէկ վարպետու
 թիւն մը ցուցունելու համար . ինչպէս կը տեսնեմք ներ
 կարարի քով աշակերտութիւն ըրած ատենը , որ այլ և
 այլ գոյներով ներկուելու կտաւները խառն 'ի խուռն ամէ
 նը մէկէն մէկներկի կարասի մը մէջ կը ձգէ , որպէս զի ետ
 քը անոնց ամէն մէկը ուզուած գունովը ներկուած դուրս
 հանէ : Ասոնք տեսնելով իրաւացի կը գտնեմք Մէօհլըր
 գերմանացի իմաստուն հեղինակին , Նախնի հարց Ժառանգութեան
 (Բարբօլեթի) գրքին մէջ ըսածը (Հտր. Բ. Եր. 367 .
 Դադլեաբէն Թարգմ. Տպ. Փարիզ 1846) . « Այս գիրքը խեղացի
 դրուած մը չէ . և կրնայինք կարծել թէ Քրիստոսի հը
 րաշքները չափազանցութեամբ պատմելուն գիտաւո
 ըութիւնը՝ անոր ճշմարիտ հրաշքներն ու արանալն եղած ըւ
 լայ , թէ որ շինուած ժամանակին հնութիւնը՝ և պատ
 մուածներուն մէջ հեղինակին տղայական անմեղութիւ
 նը չըլլար , որ գործոյս ամէն կողմը կը տեսնուի » : Հի
 մայ . ժամանակն է որ ասոնց հեղինակը ո'վ և ինչպէս
 մարդ ըլլալին տեսնեմք . որոցմէ կրնամք հասկնալ թէ
 հաւատոյ ի՞նչ ճշմարտութիւն է եղեր՝ որոնց պաշտ
 պանութեանը համար Նիկիոյ ժողովքէն առաջ քրիս
 տոնեայք իրենց արիւնը կը թափեն եղեր . իսկ նոյն ժո
 ղովոյ հայրապետները ո'չ այն ճշմարտութիւնը կրցեր են
 ճանչնալ և ո'չ այն սուրբ նահատակաց արեան յարգը
 գիտցեն են . այլ ամէնը մէկէն մէկ վճռով մը չեղեցիկէն

մերժեր դուրս հաներ են . այն ալ չմտածելով որ օրինակ
մը կըլլան , որ իրենց ընդունած և վաւերացուցած չորս
աւետարաններն ալ լուրիշները մերժեն : Գիտեմք որ
Մանուէլ յօդուածը գրողին պէս անմիտ մարդու մը
դէմ այսքան դրածոնիս ոմանց չափէն շատ աւելի կե-
րևի . բայց այն ալ գիտեմք որ այսպիսի բաները բողո-
քականներուն առիթ մը կուտան եկեղեցւոյ անսխա-
լութեանը դէմ լեզունին երկնցնելու և ըսելու՝ թէ նի-
կիոյ ժողովքին հայրապետներն ալ եկեղեցւոյ անսխա-
լութիւնը չեն ճանչնար եղեր՝ որ մինչև իրենց ատենը
եկեղեցւոյ մէջ իբրև անսխալ հաւատոյ կանոն և չո-
գոյն սրբոյ ներշնչութեամբը գրուածի պէս սեպուած
յիսուն աւետարան մէկէն քննութեան տակ առնելով
մերժեցին : Ուստի հարկ սեպեցինք ասոր վրայ մեր
ընթերցողաց քիչ մը երկարկէի , բայց հիմնաւոր տեղե-
կութիւններ տալ :

Շարունակել

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՍԻԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

(ՏԻՑ ԿԵՆՏԵՐԻ ՄԱՍԻՆ)

Փ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՍԻԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՍԻԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՍԻԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՍԻԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՍԻԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

մտնելու քաղաքի մեջ . և քանի որ քաղաքի
մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ
քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ
քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ

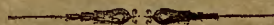
Վ Ո Ս Փ Ո Ր Ի

Ա Ն Ք Ղ Ն Ե Ր Ը

և քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ
քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ
քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ
քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ քաղաքի մեջ

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒ ՄԷՋ ՊԱՏԱՀԱՆ

Ե Ղ Ե Լ ՈՒԹ Ի Ի Ն ՄԸ

(Շաբաթական համար 343)

Գ.

ՀՄԿԱՀԱՍՏԱԿ ԿՈՒՐԿԱՆԸ

Այն ատեն կէս մթնութեան մէջ զիթաբի հասա-
կաւ մարդ մը տեսնուեցաւ , որ մէկ ժամէ 'ի վեր
անտառին ետեւը ծածկուած էր . յամրաքայլ մանկա-
մարդ աղջկան մօտենալով՝ անոր ըսաւ .

— ինձի պէտք չունին :

— Կուրկա՛ն , պօռաց Քրանայիս , հաւատարիմն
կուրկան :

— Բու ստուերդ եմ , պատասխանեց հսկահասակը ,
ուր որ երթաս՝ ես ալ հոն պիտի գամ եթէ
դէպ ՚ի գերեզման երթաս , դարձեալ քեզի պիտի հե-
տեիմ , որովհետեւ կեանքս քեզի կը պարտիմ :

Սե թիւրքմէնը՝ տեսակ մը վայրենի Գողիաթ , որ
այս միջոցին Սարայի գերեզնի մօտ կեցած էր , ստու-
գիւ սոսկալի տանջանքէ մ'աղատուած էր մանկամարդ-
աղջկան շնորհիւ :

Այս եղելութիւնը երեք տարի առաջ տեղի ունե-
ցած էր :

Ուզուն — Հասանի ընտանիքն այն ատեն Պուխարա
ճանապարհորդած էր , եւ բարձրաւանդակ տեղւոյ մը
վրայ կառուցեալ Սրգի պալատին մէջ կը բնակէր . այս
պալատը սքանչելի և ամուր շէնք է , և կը կարծուի՝
թէ եօթն և տասներորդ դարուն շինուած է : Ուզուն
Հասանի տուն ատեն ամբողջ թիւրքմէնի տան կը սլոր-
տէր՝ ստորակարգեալ իշխանութեանց եղծումները ջրն-
ջելու , տկարաց իրաւունքները պաշտպանելու , դիտուն
էջմանը՝ վարձատրելու և իւր օրէնսդրական համբաւը՝
իւր պատերազմական համբաւոյն բարձրութեանը հա-
ւասարցնելու համար : Իշխանը բնաւ չէր ուզեր իւր մօ-
րը խորհուրդներէն մաղի չափ շեղիլ . Էշէրիֆ միշտ
հօրը կ'ընկերանայր՝ անորմէ կառավարելու արհեստն
սովորելու համար . Բանայիս ալ աւելի իբրեւ բարեկամ
քան գերի նկատուելով՝ այն ընտանիքը թողած չէր :

Հասան՝ ջերմ մահմէտական ըլլալով՝ առաջին ան-
գամ Մամադի — Գատիի մզկիթին այցելութիւն ըրաւ .
այս մզկիթը՝ խիստ հոյակապ և միանգամայն այլանդակ
շէնք , գաւթէն դատ՝ ուր կ'աղօթեն , ունէր ընդար-
ձակ դաշտեր , Մէքքէի բոլոր ուխտաւորները պատս-
պարելու բաւական հարաւաններ մը , և տարեկան տօ-

նախաճառաց յատկացեալ տեղ մը՝ ուր կը խռնէին՝ շըր-
ջակայ վայրաց ժողովուրդները : Հոն կը ծախուէին ա-
րագընթաց հաւաքի ուղտեր, անգին Կիւսիսի ձիեր,
բարձրահասակ և բարակոտն թիւրքմէն ձիեր, և հօգ-
պէկ ձի՝ որ Պուխարայի հիւսիսակողմէն և Միօքայի նա-
հանգէն կուգայ : Հոն կը ծախուէին մետաքսեայ կեր-
պաններ, թաղիներ, հիւսկէններ, պատուական զէն-
քեր, թիւրքմէն կահ կարասիներ, տեսակ տեսակ ա-
նուշահոտ իրեր, չքնաղ զարդեր և մաշկեակներ : Այս
տօնախաճառներն երկրին հարստութեան աղբիւր էին :
Դպրոցը մղկթին քովն էր . կար նաև Եւթմանիս յատուկ
վարժարան մ'ալ : Այս օրէնագէտները՝ օրինաց մեկնիչ
և միանդամայն այն ուսուցանող մարմինն են՝ որմէ յառաջ
կուգան բոլոր «ֆէմները», իրաւագէտները, վարժապետ-
ները, մեկնիչները, գիպուածագէտները, բնագրաց
թաղմանիչները, գիտուններն եւ քննիչները : Ասոնց
ամենուն գլուխը Բ-ֆէմն է : Ուղուէն—Հասան իւր Եւթ-
մանիս վարժարանը՝ Մէհէմմետ Բ. ի Եւթմանիս վար-
ժարանին ձեռովը շինած էր : Իւր տէրութեան հպա-
տակ ամենափոքրիկ կամ աղքատ գիւղերուն մէջ ան-
գամ քաղաքակրթութիւն մտցունելը մեծ պատիւ կը
համարէր : Մամադի—Գատիի Եւթմանիս պատուեց ըստ
արժանոյն եւ իւր առատաձեռնութեան բազմաթիւ
փորձեր թողուց անոնց :

Մղկթին վարժարանէն մեկնելով՝ գնաց երկիւղա-
ծութեամբ Պահա—Էտտինի գերեզմանին սուրբ քարը
համբուրեց, եւ ջերմեռանդն բարեպաշտութեան մը
պարտքերը կատարեց :

Ուղուէն—Հասան Պուխարա բնակած ատեն՝ տեսաւ որ
հոն Ասիոյ հիւսիսակողման այլ եւ այլ ցեղերը շատցած
են . անոնցմէ հնազանդութեան երդումն առնէին վեր-
ջը՝ կը պատրաստուէր քաղաքէն մեկնիլ՝ երբ Սարա՝ որ
շնորհիւ քրիստոնէութեան բոլոր թշուառաց վրայ կը
դիմար, իրեն ըսաւ :

— Տղա՛ս, չատ մեծ պարտաւորութիւններ կատարեցիր. մուրացիկները դքեղ կ'օրհնեն առատաձեռնութեանցդ համար. դիտէ ժողովուրդը՝ թէ զինքը դատող ատենակալաց վրայ ի՞նչ փութով կը հսկէք, դըպրոցները քաջաւերեցիք. կը մնայ ձեզի գիտնալ՝ թէ օրինաց փնասապարտ մարդիկ ի՞նչպէս պատժուած են. ձեր աչքով ստուգեցէք՝ թէ արդեօք թեթեւ յանցանքի համար սոսկալի տանջանքներով պատժուած մարդիկ կա՞ն. Դատաւորաց ատենաները քննելէդ վերջը՝ հաճեցէք բանտերուն մէջ ալ իջնել:

— Մայր իմ, խորհրդոցդ մէջ իմաստութիւն և բարութիւն կը վայլին. վաղը դատապարտելոց բանտերուն այցելութիւն պիտի ընենք:

Ստուգիւ, հետևեալ օրն իշխանը, Էշէրֆի, Բանայիա և քանի մի ազնուական թիւրքմէնք ստորին բանտը (զեհանէ պալատ) գնացին. Այս բանտին մինակ առնունը երկիւղ և արհաւիրք կ'աղղէր՝ թող թէ դատապարտելոց հոն կրած դարհուրելի տանջանքները: Սակայն և այնպէս այս բանտին մէջ եղող մարդիկ թեթեւ օրինադանցութեանց համար դատապարտուած էին:

Դատապարտեալները չուանով կապած զեհանէ պալատի իջեցունէին, և մինչև անութիւն նեխեալ ջրի մէջ ընկողմած կը մնային, որոյ պաղութիւնն և ժանգահոտութիւնը իսկոյն նոցա անդամոց սաստիկ վիշտ և կսկիծ կը պատճառէր, և քանի մը շաբաթէն կը մեռնէին:

Ուղուն — Հասան հրամայեց՝ որ այն ջրհորը գոցեն՝ մահուան դուռը հասնող թշուառներն այն սոսկալի վէէն հանել տալով: Իշխանը այնպէս կը կարծէր՝ որ մարդուն՝ իւր նմանը չարաչար մեղսուներու համար հնարած սոսկալի տանջանքները միայն իրեն գոյել տուած բանտին մէջ տեղի կ'ունենային. սակայն Պուխարոյի կառավարիչն իրեն իմացուց որ անգամ մ'ալ Գալա—Գօշի (ոչխարի ոջիւններու բանտ) այցելութիւն ընէ:

— Ի՞նչ տեսակ յանցաւորներ հոն բանտարկեալ են, հարցուց իշխանը :

— Աւաղակները, պատառխանեղ, քաղքին կառավարիչը :

Ուզուն—Հասան եւ իր ընկերներն ընդարձակ բազմէ մը անցնելով՝ ահագին խռուշ մը չընկալաւ զաւել թի մը մէջ եկան . այս խռուշին յատակը ոտքերնէն եւ ձեռքերնէն գետնին կցուած եւ սոսկալի ոջիւններու մատնուած մարդիկ կը տեսնուէին : Երկու երեք աւուր մէջ դէմքերնին լիղաջինջ կ'ըլլար, եւ ամենազօրաւոր մարդն անգամ այս տանջանքով մէկ շաբաթէ աւելի չէր կրնար ապրիլ :

Ուզուն—Հասան՝ որ խռուշին պատին մօտեցած էր, սոսկալով յետո նահանջեց եւ հարցուց .

— Հիմա ո՞րչափ դատապարտեալ կայ հոս :

— Այս առաւօտ երկուքը մեռան, չորս մարդ ալ հոգինին փչելու վրայ են : Երեկուան հոս բերուածը իւր խեռութեամբ այս երկրին մէջ խիստ զարհուրելի հսկայներէն մէկն է : Կ'ամբաստանեն զինքը բազմաթիւ շարութեանց եւ մասնաւորապէս երկու ձի գողնալուն համար :

— Յանցանքը ապացուցուած է :

— Ամեն կողմէ զօրաւոր ապացոյցներ տեղացած են այս մարդուն դիտուն վրայ . սրովհետեւ զօրութեանը ապաւինելով՝ այլոց ինչքերը գողնալու ելած էր, ուստի դատաւորները պարտաւորեցան զինքը դատապարտելու :

Ուզուն—Հասան նորէն նայեցաւ խռուշին մէջ :

Դատապարտեալը հսկահասակ մէկն էր : Իշխանը՝ զանիկա գետնին վրայ սարածուած և կապելով՝ սլըրկուած և կաշկանդուած տեսնելով՝ որով չէր կրնար իւր անդամները շարժել, և անարդ միջատներու մատնուած, որք մի քանի ժամուան մէջ անոր աչքերն ու շրթունքները պիտի ուտէին, և լսելով թշուառին ար-

ծակած տխուր հառաչանքները, սիրտը յուզեցաւ թշուառը բանտէն ազատելու հրաման տալու մասին կը վարանէր, երբ Բանայիա իշխանին մօտենալով ըսաւ .

— Ներէ՛, ներէ՛ այս թշուառին :

— Իմացած ես . ասիկա վտանգաւոր մարդ է և զարհուրելի աւաղակ :

— Վնաս չունի , թո՛ղ հաղար անգամ վտանգաւոր և աւաղակ ըլլայ . այս կերպով արարած մը տանջելը՝ մարդկութիւնը թշնամանել և նախատել է . Արդէն ալ այս կրած տանջանքովը մեղքը քաւած է Տէ՛ր , միւս օրը ինձի խոստացաք՝ որ ընտրութեամբս ուղած մէկ շնորհքն ընէք . հիմա քեզնէ այս մարդուն կեանքը կը պահանջեմ :

— Սմբարիշտներն ազատելը անխոհեմութիւն է :

— Ո՞վ կ'ըսէ քեզի , տէ՛ր , թէ այս մարդուն հոգւոյն բոլոր բարի զգացումները չիջած են :

— Ինչ պիտի ընէ այնպիսի երկրի մը մէջ՝ յորում ամեն ոք իրմէ կը զարհուրի և խոյս կ'ուտայ : Արդեօք վերստին իւր դողութիւնները պիտի չըշարունակէ՞ , ուրիշին բրինձն և արմաւը պիտի չըյափշտակէ՞ :

— Ես զանիկա այս քաղաքին մէջ պիտի չը թողում . հոս ամէն մարդ անոր անունէն կը վախնայ . եթէ զանիկա ինձ շնորհեա՛ հետո պիտի տանիմ , որպէս զի ծաղիկներս և թռչուններս խնամէ , քու գերւոյդ գերին պիտի ըլլայ . Օրէնքս , որ ըսել է քու մօրդ՝ օրէնքը , ներողութեան պարտք կը դնէ վրաս . կուզեմ որ անոր ներէք :

— Կը ներեմ և զանիկա քեզի կը շնորհեմ , Բանայիա՛ . բայց Գուրանին սա՛ պատուէրը միշտ յիշէ՛ . « Չաւրը բնաւ բարի չըլլար , նոյն իսկ անոր բարիք ընելով ալ » :

Իշխանը հրամայեց՝ որ բանտարկեալը ազատեն , և հետեւեալ օրն Արգի պալատը քերեն՝ ճարտար բժիշ-

կի մը անոր վէրքերը դարմանելէ վերջը : Ուզուն—Հասան Գարա—Բօջն ալ ջնջեց, ինչպէս Զնայի պէտք գտնուեցաւ եր :

Ստա այն օրը մանկամարդ աղջկան վրայ ուրիշ ատեններէ աւելի լաւ աչքով նայեցաւ . շնորհակալ եղաւ անադորոյն թիւրքմէն դատաւորաց և դահճաց վրայ յաղթութիւն տանելուն համար :

Հետեւեալ օրը Բանայի անհամբեր իւր պաշտպանելոյն դալատեան կ'ապասէր :

Նախորդ օրուան բանտարկեալը ներդաշնակաւ և տիտանեան սև թիւրքմէն մ'էր . այլանդակ գլուխը դանդաղաւոր մաղերով ծածկուած ըլլալով՝ գլուխն ալ աւելի մեծ կ'երևէր : Տարօրինակ բան . այս հսկայն սիրուն նայուածք ունէր . իբրև վտանգաւոր աւաղակ ներկայացուած մարդը՝ գրեթէ երկչոտ կ'երևէր և իւր կեանքը աղատող աղջկան առջև կը դնէր :

Հսկայն պալատը բերուելով Բանայի հարցուց անոր .

— Ո՛ր ծնաւ ես :

— Կուրկան գետոյն քով :

— Սնունդ ի՞նչ է :

— Թո՛ղ որ անունս մոռնամ . հիմա ուրիշ մարդ եղայ . եթէ կուղես, զիս այն գետոյն անուամբ կոչէ՛ ուր մայրս՝ պզտիկ եղած ատենս զիս կը լուանայր :

— Գիտե՞ս, ըսաւ Բանայի մեղմաձայն, որ Ուզուն—Հասան իշխանը զքեզ ինձ շնորհեց :

— Գերիդ ըլլալու համար անոր հրամանաց պէտք չունիմ . սոսկալի մահուան դատապարտուած էի և դու զիս ազատեցիր : Հաւատացիր՝ որ Կուրկանի սիրտը բոլորովին ապականուած չէր, և թէ յանցանքէ աւելի թշուառութիւնը զանիկա Պուխարայի աղջկային բանտին մէջ դրած էր : Այս գեղեցիկ խորհրդածութեան համար հօգիս քեզի կը նուիրեմ . . . Զիս ուր որ զրկել ուզես պիտի երթամ . եթէ թշնամի ունիս՝ գլուխը պիտի

ջախջախեմք. եթէ թաղի կը ցանկաս, պիտի երթամ
թագաւորի մը ճակտէն դայն առնելու :

Կուրկանն ալ Ուղուն—Հասանի ընտանեաց հետ Պու-
խարայէն մէկնեցաւ : Ճամբան միշտ Բանայիայի ձին կը
հոգար . անոր վրայ ժիրաժիր խնամօք կը հսկէր : չէր
հանդուժեր՝ որ ուրիշ մէկը ծառայէ անոր : Ջերմ և
դրեթէ խորհրդաւոր երախտագիտութիւն մը կ'զգար
առ Բանայիա : Այս քրիստոնեայ մանկամարդ և դեղե-
ցիկ աղջիկը , որոյ անունը կուսութեան և սրբութեան
պսակով պսակեալ էր , կուրկանի սիրոյն առարկայ ե-
ղաւ : Ուղուն—Հասան՝ իւր անթիւ ծառայեցէն այն-
չափ չէր պաշտուեր՝ որչափ Բանայիա իւր մէկ հատիկ
դերիէն : Ամենագեղեցիկ ծաղիկներ կը փթթէին իւր
բուրաստանին մէջ , իւր աղաւնետունը թռչուններով
լի էր . սպիտակ ջորիներն՝ որոց վրայ կը հեծնէր չըջա-
գայութեան ատեն՝ մեծ խնամօք կը դարմանուէին :
Կուրկան զանազան զբաղմունք ունենալով հանդերձ՝
միշտ պատրաստ էր իւր տիրուհւոյն նշանին և ձայնին
հնազանդելու : Խոնարհութեամբ շան պէս անոր ետեւէն
կ'երթար . գործ չեղած ատեն՝ չէր երևեր . այլ և եր-
ջանիկ կը համարէր ինքզինք՝ եթէ իրեն գործ յանձ-
նուէր . զի կարող կ'ըլլար իւր երախտագիտութիւ-
նը ցուցնելու :

Գողութեան համար երբեմն այս դատապարտուած
մարդն եթէ Ասիոյ բոլոր դանձուց մէջ գտնուէր , մշտ-
քէն անգամ պիտի չանցունէր մէկ մարդարիտ կամ մէկ
ոսկի գողնալու դադաւարը :

Կուրկան երկայն ատենէ 'ի վեր Բանայիայի դաղտ-
նիքը գիտէր : Էջջերիֆի՝ այն դաղտնիքը չը կրնալ դու-
շակելը՝ կուրկանի սաստիկ ցաւ եղած էր : Հօկայն մէկ
կողմանէ կ'ատէր զէջջերիֆ՝ որովհետեւ յանգէսս Բանա-
յիայի ցաւ պատճառած էր . միւս կողմանէ ալ կը մե-
ծարէր , որովհետեւ Բանայիա կը սիրէր զանիկա : Եթէ
Կուրկան Էջջերիֆի միտս հասցնէր՝ Բանայիայի մահուան

պատճառ կ'ըլլար . սակայն տեսնել՝ որ իշխանը ուրիշի սիրահարած է , մինչդեռ մանկամարդ աղջիկը իւր հետ ամուսնանալ կուզէ , այս ալ կուրկանի քրէական և ան- ներելի յանցանք կը թուէր :

Սմեռն երեկոյ , այն ժամուն՝ յորում Բանայիա անտա- ռակներուն մէջ փանդիւռն կը զարնէր , կուրկան ստուե- րին մէջէն գաղտնի մանկամարդ աղջկան երգերը մտիկ կ'ընէր : Բանայիա՝ որ իշխանին համար կ'երգէր , չէր տարակուսեր՝ որ այս խոնարհ ունկնդիրն ալ քանի մը քայլ իրմէն հեռի կը գտնուի :

Երբ Բանայիա յարտասուս հարաւ իշխերիֆի գալտ- նիքն և անոր նշանածին անունը իմանալով՝ բնաւ չը զարմացաւ զկուրկան քովը տեսնելուն վրայ : Կը ճանչ- նար իւր՝ գերեոյն անձնուիրութիւնը . միթէ ամեն ան- գամ կուրկանի պէտք ունեցած ատեն , սա քովը չէ՞ր գտնուեր : Ճշմարիտ է՝ որ ուրիշ ատեն միայն իրեն տրուած հրամանները կը կատարէր . բայց կարծեա՝ թէ այս անգամ կուրկան իբրեւ բարեկամ և խորհրդակից վարուեցաւ Բանայիայի հետ . մանկամարդ աղջիկն ալ չը զայրացաւ նորա դէմ , մանաւանդ թէ ուրախացաւ՝ յու- սահատութեանը մէջ իրեն վշտակից ունենալուն համար : Կուրկան՝ կրից կողմանէ վայրենի մնացած էր . կ'ըս- պասէր՝ որ Բանայիա իրեն սա՛ հրամայէ .

— Ձիւ անարդողն և չուղոյը սպաննէ՛ :

Բայց Բանայիա քրիստոնեայ էր . և երբ կուրկան յերկիր խոնարհած հարցուց իրեն .

— Ի՞նչ պատիժ պէտք է որ կրէ իշխերիֆ ,

Բանայիա՝ իւր պատերուն վրայ հոսած յորդ արտա- սուքը սրբելով՝ տխուր ձայնով պատասխանեց .

— Ենձմէ աւելի սիրէ՛ և մեծարէ՛ զանիկա :

Հսկայն զարմանալով և Բանայիայի զգեստուց ծայրը պաղնելով՝ ըսաւ .

— Լսելը հնազանդիլ է :

ԱՆԳՂԻՈՅ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ԱՆՈՐ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Ա:

Պ. լը Բլէյ անունով խնաստուն Բրուսիացի մը եօթն անգամ երթալ գալով Անգղիա և ամեն անգամներուն ալ երկայն ատեն մնալով՝ Բրիտանացւոց վիճակը 'ի մօտոյ քննած և սովորած է բարքերնին, սովորութիւննին, աւանին և քաղաքական օրէնքնին : Գծ. Բլէյ-ի մը Բլէյ անունով գիրք մը շինած է, որմէն քաղուածաբար առնուած է հետևեալ յօդուածը :

Երկիր մը լաւ ճանչնալու համար, ըսած է Պ. լը Բլէյ, կարևոր է գիտնալ թէ անոր հողն և կլիման ինչպէս է, թէ ինչ օգուտ կամ արգելք ունի երկրագործութեան և ճարտարութեան, և թէ նոյն երկրի ժողովուրդը գլխաւորապէս ինչ աշխատութեանց կ'ըբաղի :

Գաղղիացի ճանապարհորդը Բալէէն կամ Պուլլըներէն անցնելով՝ երբոր երկու ժամու չափ ճանապարհորդէ, և Տուլլը կամ Յօլքսթըն հասնի, խկոյն Դաղղիոց և Անգղիոց տեսարաններուն, ինչպէս նաև քիչ մը վերջն ալ, այս երկու աղգաց բարուց, ճարտարութեանց

և մտաւորականին մէջ անհուն տարբերութիւն՝ պիտի տեսնէ : Ոչ միայն բնակչաց լեզուն, կերպարանքը և շէնքերը մի և նոյն չեն, այլ և ամպամած կլիմայն, մառախլապատ մթնոլորտը, կանաչ և չափազանց խոնաւ դաշտը բնաւ Գաղղիոյ ունեցածներուն չեն նմանիր :

Կէ-Է—Մերէ՛ կոչուած տաք ջրոյ ջորաւոր հոսանքին շնորհիւ՝ որ բրիտանական հողեր կ'ոռոգէ, կլիմայն այս երկրին մէջ աւելի բարեխառն է քան թէ մի և նոյն լայնութեանց տակ գտնուած միւս երկիրները : Ջրաշուգիններէ օդը չափազանց խոնաւնալով՝ մեծամեծ ծառեր շուտով կ'աճին, մանաւանդ խաշանց համար կարեւոր եղած բոյսերը : Կան մարգագետիններ, կանաչ մրգաստաններ, մացառներ, շքեղ գլուխներ : Բայց երկրագործական արհեստին մինակ խաշնադարմանութիւն չէ : Շատ կոմսութեանց մէջ ընդարձակ գետիններ կան, ուր զանազան բոյսեր և տեսակ տեսակ ցորեններ կը բուսնին : Մի քանի կոմսութեանց մէջ ալ միայն կիդակաւուտ ճահիճներ կ'երևին : Սկովտիոյ հիւսիսային կողմը և ուրիշ մէկ քանի տեղեր բաւական չոր լեռներ կան, ուր միայն հովիւ և ոչխար կը տեսնուին : Վերջապէս շատ տեղեր, մանաւանդ ածխահանքերու մօտ կան գործարաններ, որք միշտ մեքենայից մուխին մէջ կորսուած են : — Ահաւասիկ՝ բրիտանական երկրին գլխաւոր հանդամանքները :

Մեզղղիոյ մէջ երկրագործութիւնը՝ յիսուն տարիէ 'ի վեր մեծաքայլ յառաջադիմած է : Ուրիշ և ոչ մէկ երկրի մէջ մեծագումար գրամներ չեն վատնուած հող կալը զացնելու և կամ լաւցնելու համար : այս մասին Պատը Լավէրներ իւր՝ Գիւղական Դոկտրինային Մեղրիոյ գրքին մէջ այնպիսի օրինակներ մէջ բերած է՝ որոց հաւատալը անկարելի պիտի ըլլար, եթէ ինք հաւատարմութեան արժանի մէկն եղած չըլլար : Բայց եթէ ծախքերը չափազանց եղած են, արդիւնքն ալ ծախքէն կրկնապատիկ գերազանցած է :

Տաճկաստան երկրի ընդհանրապէս պարարտ և արդաւանդ հողոյն վրայ ոչ միայն բնաւ ծախք չըներ կառավարութիւնը, այլ և, եթէ արդարութիւնը աներկիւղ խոստովանելու ենք, Ապտ—իւլ—Սիդի կայսեր օրով երկրագործներուն վրայ ծանրացած անիրաւ տուրքերը զոտելի անգամ ըրին երկրագործութիւնը : Որովհետեւ արդէն չը պաշտպանուած և չը նպաստուած ողորմելի երկրագործին ձեռքէն մէկ ութերորդը փոխանակ մէկ տասներորդի կ'առնուէր :

Դժբաղդաբար, Անգղիոյ մէջ երկրագործութիւնը յառաջ երթալուն հետ՝ գիւղացի—կալուածատէրերն ալ անհետացան, որ իրենց կալուածները լաւցնելու հարուստ դրամագլուխ չունենալնուն համար ստիպուեցան մեծ և հարուստ կալուածատեարց ծախելու : Առաջուց իրենց եղած կալուածներն այսօր իբրեւ վարձակալ կը մշակեն . այս կողմանէ գիւղացի ժողովրդոց վիճակը խանգարեցաւ, որոյ աղետալի հետեւանքները վերջերը պիտի ցուցնենք այս յօդուածին մէջ :

Երբոր գիւղացւոց կալուածները հարուստ մարդոց ձեռքը կ'անցնէին, ժողովուրդն ալ երկաթի, ածխոյ և մետաղի հանքեր բանալու կ'ընդհանրէր, որով ճարտարութիւնը կը բարգաւաճէր, և քսան և հինգ տարիէ ՚ի վեր աւելի յառաջ գացած և այնչափ հարստութիւն արտադրած է, որոյ նմանը ոչ մէկ ժամանակի և ոչ մէկ ժողովրդեան մէջ տեսնուած չէ . սա՛ ալ ըսենք՝ որ Անգղիոյ գեղեցիկ գլուխքը, զանիկա շրջապատող ծովերը, ամեն կողմ ունեցած նաւահանգիստները, ջրլանցքները, գետերն և 1836 էն ՚ի վեր շինուած անթիւ երկաթուղիները փոխադրութիւնները գիւրացւոցած և բրիտանական վաճառականութիւնն և նաւարկութիւնն զարմանալի կերպով յառաջ տարած են :

Այս ամեն իրաց, նա մանաւանդ Անգղիոյ մէջ ընդհանրացած անվորութիւններուն աղղեցութեամբ, որոց վրայ յօդուածոյս վերջերը պիտի խօսինք, Անգ-

զից ժողովուրդը խիստ արագութեամբ կը բազմանայ : 1783 ին՝ 7,000,000 բնակիչ կար Մեդլիա . 1801 ին՝ 9,100,000 հոգի , և 1873 ին՝ 23,000,000 բնակչէն աւելի կար : Միայն մայր—հայրենեաց ժողովուրդը բազմացած չէ , այլ նաև՝ գաղթող ժողովուրդն ալ : 1864 էն առաջ , միջին հաշուով 120,000 կամ 130,000 անգղիացի գաղթական կ'երթար իւրաքանչիւր տարի երկրագործի զանազան կողմերը : 1864 ին՝ գաղթականաց թիւը 208,000 ի հասաւ . 1969 ին՝ 258,000ի . 1873 ին՝ 340,000 ի : Աւելի Աւսթրալիա , Գանատա և Միացեալ — Նահանգները՝ անգղիական գաղթականութեան հեղեղը տարածուած է . բայց ուրիշ երկիրներու մէջ ալ ոստ արձակած է . և կրնանք ըսել՝ որ այսօր Մեքսիկո — Սաքսոնեան ցեղը ամբողջ աշխարհի մէջ փնտռուած է : 1873 ին , բրիտանական կայսրութեան՝ ամբողջութիւնը՝ բուն հայրենիքն ու գաղթականութիւնը ՚ի միասին առնելով՝ 2,405,760,000 եկտար (եկտարը հարիւր քառակուսի տասնամէթը , կամ տասը հազար քառակուսի մէթր է) էր , և ժողովրդեան ամբողջ թիւն ալ 228,600,000 ի կը հասնէր :

Որչափ ճարտարութիւնը , աշխատութիւնը և հարստութիւնը աւելցաւ , ժողովուրդն ալ նոյնչափ բազմացաւ . բայց դժբաղդաբար , ժողովրդեան մեծ բազմութիւնը քաղաքներու մէջ ժողովուած է , գիւղերը երեսի վրայ թողնով և կալուածներնին ծախելով : Մինչդեռ 1086 ին , քաղաքները միայն 100,000 բնակիչ կը պարունակէին , այսինքն , ամբողջ ժողովրդեան քսաներորդ մասը , այսօր թագաւորութեան ամբողջ ժողովրդեան կէսէն աւելին քաղաքի մէջ է : Լոնտոնի վրայ խօսելով , 1588 ին 500,000 բնակիչ կը գտնուէր հոն . 1800 ին՝ 900,000 . 1850 ին՝ 2,300,000 . 1864 ին՝ 2,900,000 և 1874 ին՝ 3,250,000 . ըսել է տարուէ տարի այս քաղաքին բնակչաց թիւը 50,000 ի չափ կ'աւելնայ : Հարկ չըկայ մեծ քաղաքաց բնակիչներուն չափա-

զանց աւելնալուն քաջածանօթ մտանգները մի ըստ մի
շէ ցուցներու :

Անգղիոյ ազգին զպատմութիւնը՝ երկրին աշխարհա-
գրական դրից պէս ուշադրութեան արժանի է : Պ. Լը
Բլէյ այս պատմութիւնը հինգ գլխաւոր շրջաններու կը
բաժնէ :

— Առաջնոյն մէջ՝ որ մինչև Հռովմայեցւոց յաղթու-
թիւնն է, (Քրիստոսէ 65 տարի առաջ) Անգղիոյ ժո-
ղովուրդները սեւտական ցեղերն էին, որոց սերունդնե-
րէն տակաւին կալէս դաւառին և գաղղիական Պըը-
թայնի մէջ մարդ կը գտնուի. այս ժամանակ հազիւ
թէ միւս ազգերէն ճանչցուած էր : — Երկրորդ շրջա-
նը Հռովմայեցւոց ասպատակութենէն մինչև Սաքսոն-
ներուն ասպատակութիւնն է (Քրիստոսէ 596 տարի
ետքը) : Հռովմայեցիք երկրին տիրելուն պէս՝ օրէնքս-
գիտաց և պաշտօնակալաց ազդեցութիւնը կը տարածեն,
կ'աշխատին՝ որ քաղաքները գիւղերէն աւելի նախապա-
տիւ ցուցնեն, և հովուական կեանք վարող Բրեթօննե-
րուն ժուժկալ և մաքուր վարքերը կ'ապականեն, Հը-
ռովմայեցիք՝ իրենց կայսրութեան անկմանէն վերջը՝
նորէն կը տիրեն Անգղիոյ. բայց այս անգամ անգոր կը
գտնուին կալէսի և Սկոթիոյ անհպատակ մնացած ցե-
ղերուն ապստամբութիւնը զսպելու, և Անկլլոններուն և
Սաքսոններուն զարհուրելի յարձակմանց զիմադրելու :
Երրորդ շրջանին մէջ՝ Սաքսոնները Բրեթօններուն հետ
միանալու կը հրաւիրուին. բայց այս վերջինները զէն-
քերնին առաջնոց դէմ կը դարձունեն. Անկլլոններն ալ
Սաքսոններուն հետ կը պատերազմին, և Բրեթօններուն
հետ միանալով՝ անոնց երկրին կը տիրեն և հոն կը բը-
նակին. Այս երկու ժողովուրդները իրենց նոր հայրե-
նեաց մէջ առտնին կենաց զօրաւոր կազմակերպութիւ-
նը հաստատուն կը պահեն : Բայց դերիշխան միապե-
տութեան մոլար դրութենէն տկարանալով չեն կրնար

Դանեաց և Նորմանտացւոց՝ ասպատակութեան դիմադրել . բայց բաւական ուշ ատենէն՝ սովորութիւննին իրենց յաղթականներուն ընդունել կուտան և այս կերպով իրարու հետ կը միանան տասն՝ և հինգերորդ դարուն սկիզբները : — Զորրորդ շրջանը մինչև Ամերիկայի անկախութեան (1783) պատերազմը կ'երթայ : Անգղիացի ազգին համար բարեկեցութեան նոր դարադուլն մը կ'սկսի : Ընկերական խաղաղութիւնը՝ Անգղիոյ նիւթական հարստութիւնները և իմացական զօրութիւնները կը շատցունէ և անոր քաղաքական գիրքն ա՛լ աւելի կը բարձրացունէ : Դժբաղդաբար , հարստութիւնք իրենց հետ քաղաքական ընկերութեան մէջ ապականութիւն , բանի չը հաւանելու սովորութիւն և անմիաբանութիւն կը բերեն . բայց առտնին կենաց սովորութիւններն իրենց զօրութեան մէջ կը մնան և ամեն դժբաղդ պատահարաց մէջ , բարեկեցութեան գլխաւոր հիմունքները կը պահեն : — Վերջապէս , հինգերորդ շրջանին մէջ՝ որ Ամերիկայի պատերազմին հարուածներէն վերջը կ'սկսի , *Բարեփոխում* (réforme) երևան կ'երևէ ազգային աղետից իբրև հետևութիւն , և ուշագիւր մասէն կը քաջալերուի : Այն ատենէն ՚ի վեր Անգղիոյ մեծութիւնն և ազդեցութիւնը շարունակ կ'աճին :

Տասն և երեք դարերէ ՚ի վեր Անգղիոյ պատմութեան ամենէն աչքի զարնող կէտը առտնին կենաց սովորութիւններուն յարատևութիւնն է . սովորութիւնք՝ որ Անկլո — Սաքսոններէն մնացած և այն թուականէն մինչևայսօր՝ միշտ պահուած են , որոցմով Անգղիա միասակար ազդեցութեանց դէմ դնելով՝ զօրաւոր և տևական է կը մնայ : Ի՞նչ բանի վրայ կը կայանան այս սովորութիւնները : Ամենէն կարևոր սովորութիւնը սա՛ է՝ որ հայրը կտակ գրելու և իւր տղայոց մէջէն ամենէն արժանին և կարողն ընտրելու ազատութիւն ունի , որուն կը յանձնէ տունը , ընտանեաց ստացուածքներն և միւս տղայոց մի՛հասկը բարւոքելու հոգը : Այս կէտին

վրայ տակաւին պիտի խօսինք : Սակայն նախ և առաջ կրօնից՝ և նորա Անգղիոյ մէջ ունեցած աղբեցութեան վրայ խօսմք :

Բ.

Ժողովրդոց խաղաղութիւնը և մեծութիւնը ապահով պահող իրաց ամենէն գլխաւորը կրօնքն է :

« Անգղիացի ժողովուրդն, ըսած է Պ. ար Թօքթըվիլ, գաղղիացիներէն աւելի կրօնասէր, և կրօնական գաղափարաց մէջ մեղմ աւելի հաստատուն է » :

Անգղիացի ժողովրդեան կրօնասէր ըլլալը կամ չըլլալը՝ մեզի հոգ չէ : մենք միայն սա՛ իմանալ կ'ուզեմք թէ նորա կրօնական յաղթանակ տանելէն վերջը անգղիացի ժողովրդեան հոգւոյն մէջ ո՛րչափ հաւատք և ինչ կրօնական զգացումն մնաց : Հեղինակութեան տէր՝ անձինք կ'ըսեն՝ թէ բողոքականութիւնը՝ Անգղիա, ինչպէս նաև ուրիշ մի քանի երկիրներ, ժխտական կրօնք չէ : այլ դրական կրօնքի բոլոր յատկութիւններն ունի, թէպէտ անկատար և կարի յոյժ անտրամաբանական : Անկլիքան եկեղեցւոյ աշխարհականաց շատերն և քարոզիչները ճշմարտապէս Յիսուսի Գրիստոսի աստուածութեան կը հաւատան : Բայց ճիշդն ըսելով այս հաւատքը բաւական չէ : որովհետեւ ի՞նչ օգուտ, եթէ Աստուծոյ որդւոյն հաւատանք, և նորա հաստատած հեղինակութեան և խորհրդոց չը հաւատանք : Սա՛ ալ անուրանալի է որ միմակ այս հաւատքն ալ անգղիացի աղգին վրայ բաւական աղբեցութիւն ըրած է :

Վերջին դարուս՝ անգղիացւոց բարոյականը վատ թարացաւ՝ հաւատոյ պակսելուն համար : Ամերիկայի պատեհալմէն ի վեր կրօնական վերանորոգութիւն մը անգղիացւոց քրիստոնէական բարքերն ալ վերանորո-

գեց : Գայթակղութիւնները՝ որ երբեմն անթիւ էին , հետզհետէ քիչցան : Ութն և տասներորդ դարու անհաւատ գրողածները այլ ևս ժողովրդէն ծախահարութեամբ չեն ընդունուիր . հաւատքն և կրօնից դործնականը ամեն ուրեք իրենց յաղթութեան դրօշը պարզած են : Այս գովելի շարժումը սակաւիկ մի իւր ասպարէշին մէջ թուլացաւ տասը տարիէ հետէ , թերեւս ժողովուրդը հարուստ ըլլալուն պատճառաւ . բայց այս շարիքը տեական և ծանր ըլլալու երեւոյթ չունի :

Անկլիքան եպիսկոպոսներ կան , որոնք աւելի իրենց մեծագումար եկամուտներուն հոգ կը տանին՝ քան թէ հոգւոց փրկութեան . բայց կղերին մեծ մասը երկիւղած , գլխած և կրթեալ է :

Հիմա Անգղիոյ մէջ կրօնական խաղաղութիւնը կը թագաւորէ , և հոն քրիստոնէութիւնը իւր բարերար աղէցեցութիւնը կ'ընդարձակէ :

Գ.

Այս երրորդ հատուածին մէջ ալ Անգղիոյ ընտանեաց , նորա գլխաւոր յատկութեանց և սովորութեանց վրայ պիտի խօսինք : Պատը Բլէյ այս երեք իրաց վրայ ալ իրաւամբ երկարօրէն ճառած է . որովհետեւ Անգղիոյ մէջ ամեն տեղէ աւելի՝ ընտանիքն ընկերական և քաղաքական շէնքին անկիւնակալ քարն է : Առտնին կեանքը Անգղիացւոց մէջ բացառիկ կարեւորութիւն մ'ունի . որպէս զի մէկը հրապարակային կեանք կարենայ վարել , պէտք է որ համբաւաւոր ընտանիքէ ըլլայ . հարստութիւնը , մանաւանդ կալուածականը լաւ գործածէ , աշխատի և իւր պատքերը անթերի կատարէ . ահաւասիկ այն գլխաւոր հանգամանքները որոցմով ապագնիլքաղաքադէտը իւր քաղաքակցաց քուէն կը շահի , կամ կառավար

րութեան վստահութիւնը յինքն՝ կը դրաւ է : Երբեմն հակառակը պատահած է ապականութեան կարճ միջոցներուն . բայց այս բացառութիւններէն դուրս՝ որք ընդհանուր կանոնը չեն եղծաներ , և ոչ մէկ քանակապայսպիսի երաշխաւորութիւններէ աղատ է :

Իւրաքանչիւր երկրի ընկերական սահմանադրութեան մէջ ամենէն կարեւոր կէտը յաջորդութեանց օրէնքն է : Թօքքըվելըսած է՝ թէ մարդկային գործոց ընթացքին մէջ ամենէն մեծ ազդեցութիւն ունեցողը յաջորդութեան օրէնքն է : Եթէ օրէնքը ստիպէ կամ իշխանութիւն տայ ընտանեաց հօրը՝ որ իւր ամբողջ ստացուածքը որդւոցը մէկուն թողու , այն ատեն հարկաւ ազնուապետութիւն մը պիտի թաղաւորէ այն ընտանեաց մէջ , ոչ թէ այն ազնուապետութիւնը՝ որմէ շատ ազդեր և ժողովուրդներ զարհուրած են , այլ այն՝ որով ամբողջ ընտանիքը միշտ 'ի խաղաղութեան կը մնայ , և իւր ստացուածքը սերունդէ սերունդ կ'անցնի :

Ուրիշ երկիրներու օրէնսդրութիւնք զաւակաց մէջ ստացուածոց հաւասար բաժին կը հրամայեն .

Մենք այս երկու դրութիւնները քննութեան առնելով՝ կ'ըսենք՝ թէ անհաւասար բաժինը իւր դէշ կողմերը , իսկ հաւասարը իւր օգուտներն ունի : Տասն դարերէ 'ի վեր Անգլիոյ մէջ երկրորդ դրութիւնը աւրած է :

Անգղիա եթէ ընտանեաց դիւսաւորը կտակ թողած չլլայ , անշարժ ստացուածքները արու զաւկին կը յանձնուին . իսկ եթէ շատ զաւկներ կենան՝ միշտ արու զաւակներէն միոյն . իսկ անշարժ ընչից երրորդ մասը այրի կնոջ կը տրուի . մնացածը արու եւ էդ դաւ կըները իրենց մէջ հաւասարաբաժին կ'ընեն . եթէ մայր չունենան՝ ամբողջը զաւակաց կը մնայ . եթէ ժառանգ չըկենայ , կէսը այրի կնոջ , կէսն ալ ամենէն մերձաւոր ազդականաց կը տրուի :

Ընտանեաց դիւսաւորը , գրեթէ միշտ կտակ կը թո-

ղու . այն ատեն կտակն իբրեւ օրէնք կը գործադրուի :
 Շատ անգամ կալուածատէրը , վաճառականը , կամ
 արհեստաւորը իրենց զաւակաց մէջէն ամենէն արժա-
 նաւորը կամ կարողը կ'ընտրեն գործերնին շարունակե-
 լու համար . միւս տղայոց քիչ մը շարժուն ինչք կը
 տրուի . աղջիկներն իրենց բաժին ինկածովը օժիտ կը
 պատրաստեն , մանչերն ալ Գանատա , Հնդկաստան կամ
 Աւսթրալիա գաղթականութեան կ'երթան . ուր անձան-
 ձիր աշխատելով կը հարստանան , եւ Անգղիա կը վե-
 րադառնան նոր ընտանիք կազմելու համար :

Ահաւասիկ տասն դարերէ հետէ Անգղիոյ մէջ ար-
 մատացած սովորութիւնները , որոց բոլոր անգղիացի
 արհեստաւորք , աշուականք , վաճառականք և կալուա-
 ծատեարք կը հնազանդին : Յաջորդութեան այս օրէն-
 քը խիստ քննադատութեանց ենթարկուած է . բայց
 սա՛ անուրանալի է որ Անգղիոյ մեծութեան շատ
 նպաստած է :

Երբեմն ոմանք առաջարկեցին՝ որ կտակ գրելու
 օրինաց մի քանի կէտերը փոխուին : Խորհրդարանը ա-
 նոնց առաջարկութիւնը մերժեց : Անգղիոյ վարչական
 մարդիկ իրենց երկրին զօրութեան եւ մեծութեան
 դադունքը այս յաջորդութեան օրինաց մէջ կը տեսնեն :

Անգղիոյ մէջ ստացուածքի անհաւասար բաշխումը
 ի՞նչ աղքեցութիւն ըրած է : Ասիկա կարեւոր խն-
 դիր է , որուն վրայ պիտի խօսինք :

Անգղիացի տղայոց մեծ մասը հայրենական քիչ ժա-
 ոանգութիւն առնելով , անընդհատ կ'աշխատին եւ
 քրտինք կը թափեն հարստութիւն դիզելու համար .
 Շատ անգղիացի՛ յամառ աշխատութեան եւ օգտակար
 գործօնէութեան մեծ եւ գովելի յատկութիւններն եւ
 Ֆիզիքական ջանից բնական ճաշակ ունին : Հարցունք
 Անգղիացւոց . պիտի զարմանա՞ւ թէ ի՞նչ տեսակ յոգ-
 նութիւն եւ աշխատութիւն յանձն առեր են հարստա-
 նալու համար : Միլիոնաւոր օրինակներէն մէկը միայն

յիշենք այս տեղ , զոր կարդացած եմք Պ. Թէնի գրած
նոյն իւր Մանրէի անուն գրքի ն մէջ . Աննշան վաճառա-
կանի մը վեցերորդ որդին իւր քաղաքին մէջ գործնա-
կան երկրաչափութիւնը սովորելէն վերջը , տասն եւ-
ութ տարեկան եղած ատեն՝ Սկովտիա կ'երթայ եւ
տարին 800 ֆրանք վարձք առնելով՝ տեղ մը իւր ար-
հեստին կ'գրադի : Այս վարձքը իրեն խիստ քիչ կու-
գայ . Հնդկաստան կ'ուղեւորի եւ հոն 7,500 ֆրանք
տարեկան վարձքով կ'աշխատի . յետոյ Անգղիա կը վե-
րադառնայ . կրկին Հնդկաստան կ'ուղեւորի եւ 10,000
ֆրանք տարեկան վարձքով կ'աշխատի . Անգղիա գա-
լով՝ աղքատ աղջկան մը հետ կ'ամուսնանայ , եւ գրա-
դութեան պաշտօն վարելով՝ տարեկան 15,000 ֆրանք
կ'առնէ : Իւրաքանչիւր օր ութը տասը ժամ՝ շարունակ
կ'աշխատի եղբր . տուն գնացած ատեն յունարէն լեզուն
սորվելու կը պարապի : Այս աշխատութենէն զատ՝ որով
իր գիշերներէն մէկ մասը առանց քնոյ կ'անցունէ , դադ-
ղիւրէն , գերմաներէն և երաժշտութիւն սորվելու միջոց
ալ կը գտնէ : Անգղիացւոյն ճշմարիտ , յատկութիւններն
ասոնք են . կանուխէն ինքնիրեն մնալ , չատ աշխատիլ ,
եւ չատ ծախսել . իւր տղայքները ինքնիրենցմով աշխա-
տելու , բայց դաստիարակութեան շնորհիւ օգտակարա-
պէս աշխատելու հարկին մէջ դնել , միշտ հնարել եւ
միշտ վաստկիլ : Այս ամեն լաւ յատկութիւնները մի եւ-
նոյն աստիճանաւ ամեն ժողովրդոց մէջ չեն գտնուիր .

Անգղիա ճանապարհորդող օտարականը պիտի տես-
նէ մարդկային գործօնէութիւնը իւր զէնիթն հասած ,
ջանք և յամառ աշխատութիւն . պիտի տեսնէ՝ որ ան-
գղիացին մարմնամարդութենէ , անական ուրախութիւն-
ներէ և ճանապարհորդութեան սէրէ զառուրիչ զբօսանք
չունի : Անգղացւոյն և դատարկութիւնը գրեթէ
չկան Անգղիոյ մէջ : Ի բաց առեալ մէկ քանի քաղաք՝
ուրիշ քաղաքաց մէջ բնաւ գէշ խաղեր և անբարոյական
տեսարաններ չեն ներկայացուիր : Անտարակոյս , ապա-

կանեալ և դատարկապօրտ մարդիկ այս երկրին մէջ ալ կան, ինչպէս որ ամեն տեղ. բայց խիստ քիչ անգամ չար օրինակ կը հանդիսանան իրենց քաղաքակցաց: Նախանձ և ընկերական ատելութիւն Անգղիոյ մէջ չատ տեղի չունին:

Անգղիացիք՝ այս լաւ յատկութիւնները ունենալնուհետ՝ պակասութիւններ ալ ունին, զոր յպետք է հոս յիշել: Նախ և առաջ՝ քիչ հարուստ ընտանիք, որ ըսել է անգղիացւոց մեծ մասը խնայողութիւն չունին: Աննշան հարուստներ զուարճութեան և հաճոյից սիրահար ըլլալով՝ իւրաքանչիւր տարի ունեցածնին վրայ կուտան: Օտարականը՝ անգղիացւոց անպաճոյճ ամալաստունները չքեղ զարդարուած, և կերակրոյ սեղանն ալ շուայլութեամբ պատրաստուած կը տեսնէ. մինչդեռ Եւրոպիոյ միւս ընտանեաց մէջ բոլորովին հակառակը:

Անգղիոյ ընտանեաց վրայ խօսածնիս շարունակենք: Ինչ մը առաջ յաջորդութեան դրութիւնը բացատրեցինք, և իմացանք՝ որ այս դրութեամբ աղջիկները միայն չնչին օժիտ մը կրնան պատաստել: Պ. լը Բլէյ, այս դրութիւնը կը ջատագովէ հետեւեալ խօսքերով. «Առաքինութեամբ հաւասար, բայց հարստութեամբ անհաւասար ընտանեաց երիտասարդ աղջիկները ամենքն ալ ուզածնուն պէս կրնան ամուսնանալ: Հասարակաց կարծիքը կը դատապարտէ այն երիտասարդները՝ որք հարուստ աղջկանց հետ ամուսնանալու դրութեան հետեւիլ կ'ուզեն: Թէ՛ ծնողք և թէ՛ անոնց աղջիկները կը հաւատան՝ թէ ամուսնութիւնները պէտք է ճաշակաց մի և նոյնութեան վրայ հիմնուած ըլլան» Շատ լաւ. սակայն միթէ մետադը իւր հակառակ կողմը չունի, զոր Պ. լը Բլէյ յիշած չէ: Մետաղին այս հակառակ կողմը Անգղիոյ մէջ երկէ քանիւն բուն կերպ է: Եթէ Եւրոպիոյ միւս քաղաքները, ինչպէս նաև մեր մայրաքաղաքն ալ, երիտասարդն ամեն բանէ առաջ հարուստ

աղջկան հետ ամուսնանալ կուզէ, Անգղիա բաղամթիւ կիներ առն արեւել ամուսնութեան կը ցանկան : Անգղիացի երիտասարդ աղջիկներ երբ անբարոյական կամ վատ բնավորութեան տէր ըլլան՝ ազատութիւնին չարաչար կը դործածեն տուն տեղ ունենալու համար : Լաւ դաս տնտեսութեան շնորհիւ խոհեմ և զգուշաւոր եղող աղջիկներն ալ ամուսնութեան կը ցանկան, բայց ասոնց շատին առջևը՝ խոչընդոտն ելնելով՝ իրենց երազէն կը հրաժարին և կոչումներն կը փոխեն : Անգղիացի ընտանեաց մէջ երիտասարդ մանչեր և աղջիկներ կան՝ որք անհանգստութեան և քիչ ու շատ թափառական կեանք վարելու դատապարտուած են : Մինչդեռ ժառանգը մեծ գիրք ունի, և կամ հայրենական ստացուածոց շնորհիւ բարեկեցիկ վիճակի մէջ կ'ապրի :

Բնակութիւն հաստատելու կարողութիւն չունեցող կամ չուզող տղայքները՝ հօրը հարստութեանց ժառանգեղող մեծ եղբօրը քով կը մնան երբեմն . բայց այս սովորութիւնն ալ օրէ օր կ'անհետանայ . որովհետեւ անգլիացեաց մէջ անկախութեան ոգին բնածին է :

Անգղիացի տղայք երբ մեծնան կը ցրուին, և ծընողքնին՝ ծերացած և տխուր առանձին կը մնան տունը : Որ մը այս դրութիւնը պիտի հարուածէ անգղիացի ընտանիքը . արդէն ալ ասոր փորձը միշտ կը տեսնուի : Պ. լը Բլէյ Անգղիա ճանապարհորդած ատեն՝ ընտանեաց ծեր գլխաւորէ մը լաւ ընդունելութիւն կը գտնէ . Պ. լը Բլէյի մեկնելու ատեն՝ ծերը անոր սա՛ խորհուրդը կուտայ . « Բարեկամս, կ'ըսէ, ուշ ամուսնացէ՛ք, որպէս զի յիշ ծերութեան արեւ ինչի պէս առանցին չը ծնա : »

Անգղիացի ընտանեաց մէջ աղետալի ուրիշ բան մը ալ կայ . այն է ամուսնական արձակումը : 1857ին, արդարութեան բարձր ատեան մը կազմուեցաւ՝ ամուսնական արձակմանց վճիռ տալու համար : Այս դրութիւնը թէպէտ և մինչև ցարդ մեծ եղծումներ յառաջ բերած չէ, բայց բարուց ապականութեան ակտանշան կրնայ

համարուիլ : Երջանիկ ընտանիք և հաստատուն ընկերութիւն չը մնար եթէ ամուսնական անլուծանելիութեան աստուածային սկզբունքը չըյարգուի :

Անգղիոյ ընտանեաց վրայ գրածնիս թերի պիտի ըլլայ՝ եթէ քանի մը խօսք ալ անգղիացի երիտասարդաց դաստիարակութեան վրայ չընենք :

Անգղիացիք՝ երիտասարդ տղուն դպրոց եղած տե՛ն կատարեալ ուսումն չեն աւանդեր . աւելի լաւ կը սեպեն՝ որ տղային կըթութիւնը՝ երիտասարդութենէն տնդին ալ բաւական երկարի : Անգղիացիք՝ ամեն բանէ առաջ ուսանողը կենաց կռիւներուն դէմ կը զինեն , անոր գործօնէութիւն , պաղարիւնութիւն և հաստատաւորութիւն կուտան : Անգղիացիք տեսական գիտութիւնները չեն արհամարհեր , բայց կուզեն՝ որ կենաց գործնականը խիստ կանուխէն այն գիտութեանց հետ զուգընթացիցի . ահաւասիկ դաստիարակութեան մեթոտին վրայ անգղիացւոց ունեցած մայր—գաղափարը :

ԼՈՐՏ ԲԱԼՄԵՐՍԹԸՆ

ԵՒ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽՆԴԻՐ

Տ. Ասլէյ Լորտ Բալմերսթընի վաղեմի յատուկ քարտուղարը Լոնտրայի մէջ երկու հատոր գրքով իւր տիրոջ կամ՝ անդղիական պետութեան հռչակաւոր մարդուն նամակներն ու հեռագիրները հրատարակած է, որ մինչեւ հիմա երեւան եկած չէին : Նամակները քսան տարւոյ շրջանի, այն է 1845 — 1865 տարիներուն մէջ պատահածները կը պարունակեն, եւ մէկ քառորդ դարու եւրոպական պատմութեան նշանաւոր դիպուածոց վրայ հրահանգիչ լոյս կը տարածեն :

Շատ հետաքրքրական գրութիւններ ունի : Խրիմի պատերազմի նախապատրաստութեանց վրայ ալ այնպիսի վաւերական գրուածներ կը պարունակէ՝ որ արդի աշխարհավարական պարագայից վրայ դիտողութիւն ընելու մեծ ուղղութիւն կուտայ . ուստի այս կտորին վրայ գրուածները քաղուածաբար պիտի ժողովենք մեր ընթերցողաց հինցած մէկ հետաքրքրութիւնը դո՛հ ընելու համար : Կըսուի թէ պատմութիւնը չը կրկնուիր . ստոյգ

է թէ չը կրկնուիր , բայց կը նմանի . ասոր համար 1853 եւ 1854 թուականներուն հեռագիրները եւրոպիոյ այս աւուր՝ ծանր պատահմանց վրայ պայծառ լոյս կրնան սփռել : Ահաւասիկ քաղուածը .

Ա .

1853 թուականի ծանր նախապատրաստութեանց ժամանակ , երբ Լորտ Բալմերսթըն Արտաքին Գործոց պաշտօնէութենէ հրաժարուեցաւ , կասկածն ընդհանրացաւ , թէ եւրոպիոյ խաղաղութիւնը բռնել անկարելի պիտի ըլլայ : Սա այս ատեն բովանդակ եւրոպիոյ մէջ զօրութեան եւ հանճարոյ մեծահռչակ համբաւ ունէր , եւ Անգղիոյ ղինուորական յամառութեան անձնաւորութիւնը կը համարուէր : Արտաքին եղելութեանց այնպիսի ճգնաժամի ատեններ , երբոր աչքեր պատրելու վարպետ այս հզօր քաղաքականը Ներքին Գործոց պաշտօնին կանչուեցաւ , Անգղիոյ հակառակորդք կարծեցին՝ թէ ուրեմն Բալմերսթընի արտաքին աշխարհավարութիւնը Անգղիոյ ընդունելի չէ եղեր , եւ աղդային հոգին՝ որ արտաքին դժուարութեանց ատեն՝ իւր շուրջը կը փարէր՝ այսուհետեւ հեռացեր է իրմէն : Լորտ Բալմերսթըն Ռուսաց եւ թուրքաց մէջ պատահած դժուարութեանց վրայ՝ ուշադրութիւն չընելու համար՝ պէտք էր՝ որ ներքին կամ տեղական վարչութեան , որուն պաշտօնեայն էր , բոլորովին սիրահար լինէր : Այս պէս չեղաւ . ընդհակառակն ամեն դիպաց յեղաշրջութիւն կորովի աչօք դիտելով , այն խնդիրները՝ որոցմէն որ շահ ունէր Անգղիա՝ արծուօրէն նկատելով հասկաքաղ կը ժողովէր , եւ իր երկրին վաճառականութիւնն յառաջ կը վարէր :

Շատ կ'ատէր պատերազմը եւ գրեթէ այս կողմա-

նէ իրեն հաւասարը ունեցած չէ . բայց չափազանց նոշ
ւաստանալն ալ չէր ընդուներ , եւ խորապէս գիտէր՝
թէ այն թշնամին , որոյ դէմ Անդղիա եւ Գաղղիա
կռուոյ պիտի բռնուէին , ինչ յատկութիւն ունէր .
Տես՝ թէ Ռուսիոյ պատերազմ՝ ոտք հանելու բնական
եղած կերպն ի՞նչպէս կ'ստորագրէ .

Ռուսիոյ կառավարութեան քաղաքականութիւնն ու գոր-
ծըն եղած է , կրօն , միշտ ոտքերն այնչափ երազ եւ յերկար
սարածել՝ որչափ որ շրջակայ կառավարութեանց թուրու-
թիւնը կամ տկարութիւնը կը ներէ . յայտնի դիմադրութիւն
մ'երեւան գալուն պէս՝ կանգ առնուլ եւ ետ քաշուիլ՝
մինչեւ որ տեսած որսին վրայ անդամ մ'ալ յարձակելու նոր
եւ յաջող առիթը ներկայանայ : Ռուսն այս տրամադրու-
թեամբ իւր ազնոյն երկն լար կը դործածէ . մէկ կողմանէ
Բեդերսպուրկի եւ Ղօնտրայի մէջ չափաւոր լեզու կը ցուցնէ
անշահասիրութեանց ապահովութիւններ՝ տալով , միւս կող-
մանէ ալ բուն դործողութեան թատերարեմին վրայ մարտա-
զրդիւններ կը հանէ : Եթէ սոքա յաջողին բան մ'ընել , Ը-
րածին իբրեւ եղած լինցած դործ կընդունի , որուն Բեդրս-
պուրկի կառավարութիւնը որպէս թէ նպատակ չունի եւ
զեր , բայց իւր պատուոյն համար կը պարտաւորի ընդունել :
Իսկ եթէ չը յաջողին կը մերժէ , եւ ետ կը կանչէ , եւ զրդոյն-
ներուն իրմէն հրահանդեալ չըլլալու ապացոյց կը բերէ ար-
դէն բռնած չափաւոր լեզուն :

Երբոր Մարտի 18-ի լոյս տեսնուեցաւ , Ռուսիան ալ թաւրքիոյ մէջ յու-
նական եկեղեցւոյն պաշտպանութիւնը պահանջեց .
Սուլթան երբոր այս պահանջումը մերժեց Մէնչիքով
իշխանը կոստանդնուպօլսէն ելաւ . յուլիսի երկրորդ-
օրը ռուսական բանակը փրութ գետէն անցաւ եւ Դա-
նուբի Պէյութիւնները զբաղեցոյց : Անդղիոյ եւ Գաղղիոյ

նաւատորմիղները ճարտանելի բերանը Պէշիքայի ծովածոցն էին : Լորտ Բալմերսթըն առաջին պաշտօնէին կը գրէ .

Ք. ձ. 4 Յուլիս 1853

Սիրելիդ իմ Ապերտին .

Նրկուքս ալ համաժառ Էինք հնարելու այնպիսի առաջարկութիւններ, որովք առանց Սուլթանին հողային ամբողջութիւնը վնասուելու Ռուսաց առաջարկելիք արդար պահանջումները հատուցանենք : Սակայն մինչեւ ասոնք ըլլան կը կարծեմ՝ թէ հիմայ լաւ պիտի ըլլայ հրաման ղրկել մեր նաւատորմին՝ որ Ռուսաց Գանուբեան իշխանութիւնները մոռնելը խելուն պէս Վոսթոր երթայ եւ օսմանեան հողերը պահպանելու համար՝ եւ թէ հարկ ըլլայ՝ Սեւ ծովն իսկ մանէ :

Շատ հանգամանքներով օգտակար կը կարծեմ այսպէս վարուելիս . որովհետեւ .

Նախ՝ թուրքերն իրենց դիրքը պաշտպանելու եւ այս ճշմարտեմէն ինքնիրեն դիւրացած բարենորոգումները կատարելու համար պիտի քաջալերուին . ճշմարտին անցնելէն յետոյ բարենորոգումները աւելի եւս արդիւնաւոր պիտի ըլլայ՝ եթէ ասկէ վերջը դաւիք յարձակմանց դէմ զօրացունենք զթուրքիսն :

Նրկորդ՝ ներքին յարձակումները՝ որոց կասկած կայ, անշուշտ պիտի խափանուին . որք միշտ պիտի ելլեն քանի որ արտաքին յարձակումն անհերքելի մնայ :

Նրրորդ՝ Ռուսաց կայսեր եւ անոր խորհրդատուներուն փրկաւէտ սանձ մը դրած պիտի ըլլանք, եւ Աւստրիոյ ու Բրուսիոյ ալ առիթ տուած պիտի ըլլանք՝ որ Ռուսին խելքը ղուլուխ բերելու համար մինչեւ հիմայ ըրած ջանքերնին աւելի եւս բաղմապատկեն :

Չորրորդ՝ Անդղլիա եւ Գաղղիա արդի անպատշաճ ու անհաճոյ դիրքէն պիտի ազատին . զի, ինչպէս ես կը կարծեմ, իրրեւ բարեկամ ներս մտնողներս ետեւի դուռը կ'ապաստենք . մինչդեռ Ռուսը՝ որ թշնամին է՝ բուն դարպասը ձեռք առած է :

Եթէ ըսած կերպովս նաւատորմին հրաման տաք . Վոսթոր

երթալու, եւ շարթուս Խորհրդարանին մէջ վիճաբանութիւնը բացուի՝ առաջարկութեանս կարեւորութիւնը լիով պիտի բացատրեմ, եւ յայտնեմ՝ թէ զրկուած հրահանգները ասոնք եւ ասոնք էին. Խուսիոյ կառավարութեան ալ հարկաւ պիտի իմացունենք մեր նաւատորմին նուաճ հրահանգներս:

Վստահութեամբ դիտեմ՝ թէ Ժողովրդեան կիրքն ալ մեր առաջարկութեան վրայ հաստատուն է, եւ մեծապէս համոզուած եմ՝ թէ Խորհրդարանի մէջ ընդդիմադիր կուսակցութիւնն անդամ իրենց նստարաններէն մեր ջանից համաձայն կարծիք պիտի յայտնեն:

Եւ ձեզ անկեղծութեամբ,

ԲԱԼՄԵՐՍԹԵՆ

Լորտ Ապերտին պատասխանեց՝ թէ թէպէտ և Դանուբի իշխանութեանց վրայ Ռուսիոյ յարձակելը չ'արդարանար, և եւրոպական տերութեանց միջամտելուն առիթ է, սակայն Ռուսաց կայսրը պատերազմի յայտարարութիւն ըրած չըլլալով, մանաւանդ՝ որ աւելին է, ընդհակառակն պատերազմ չ'ընել խոստանալով՝ կը կասկածիմ՝ որ եթէ մեր նաւատորմը Տարտանելէն ներս անցնի՝ 1841 թուականի դաշնադրութիւնը մենք եղծած պիտի ըլլանք. իսկ այն կարծեաց դէմ՝ թէ մեր յարձակումը մեծ ընդունելութիւն պիտի գտնէ Ժողովրդէն առհասարակ՝ նամակին վերջը սա՝ նշանաւոր հատուածով պատասխան կուտայ:

Այս սեռի դիպուածոց մէջ Ժողովրդեան յենուր միշտ երկիւղալի է: Երբ Աթինացւոց Ժողովուրդը Աղկիրիադէսի ծախահարութիւններ ըրաւ, Աղկիրիադէս հարցուց՝ թէ արդեօք ինչ անիմաստ խօսք բերնէս թռուցի:

Այս միջոցին չորս տերութեանց, Սնդղիոյ, Դադղիոյ, Աւստրիոյ և Բրուսիոյ ներկայացուցիչք Աւստրիոյ մայ-

րաքաղաքին մէջ միաբան խորհրդով՝ պայմանագիր մը կը յօրինէին՝ զոր բոլոր Եւրոպա Վիեննայի ծանուցմէն անուշ ուով ճանչցաւ : Ասիկա բռնի հաշտեցունելու փորձն էր : Նոյն իսկ Անգլիոյ պաշտօնատունն ալ այս անկարելի աշխատութեան կը պարապէր , ինչպէս հետեւեալ նամակէն կ'երևի .

7 Յուլիս 1853

Սիրելիդ խմ ձօն Ռուսը .

Երէկ խորհրդարանը Ռուսիոյ եւ Թուրքիոյ մէջ հաշտութիւն դրոյացնելու համար առաջարկուելիք ծրագիրը սըրբադրելէ յետոյ՝ հիմակու համար ընդունեց , որով պարզապէս առանց ընդարձակութեան միայն Անգլիանուպօլսոյ ու Քայնաքսքքի պայմանները նորոգութեան : Նորադիմ պայմանագիրը առաջ Գաղղիոյ պիտի ներկայանայ , ուր վերջնական կ'երազմ ընդունուելէն յետոյ Վիեննայի ճամբով Կոստանդնուպօլիս պիտի ղրկուի . եթէ Գուռն ալ վրայն կարեւոր առարկութիւն մը չընէ , դարձեալ Վիեննայի ճանքով Բեդերսպուրկ պիտի ղրկուի՝ վրայն յանձնարարութիւններ ընելը Աւստրիոյ թողուելով : Ասոր մէջ Երուսաղեմի սուրբ տեղեաց խնդիր բնաւ չկայ . որովհետեւ Գաղղիա արդէն չուզեր՝ որ այս կէտին վրայ Ռուս եւ Թուրք իրարու հետ պայման մ'ունենան :

Այս ամենայն լաւ են հապոյտ Գեորգի համար . բայց , ըստ իմ կարծեաց , Ռուսիոյ կայսրը Թուրքիա բաժնելու խնդիրը բանալու առջի օրերէն , մանաւանդ թէ իւր վերջին յայտարարութեան ծանր , թշնամանալից եւ սպառնական լեզուն երեւան դալէն՝ ի վեր այնպիսի դնացքներ ցուցածէ , որ յայտնի կաղաղակեն թէ Ռուսիոյ կիրքը եւ կամքը երեւան ելաւ , որ բնաւ յագեցնալիք չունի՝ մինչեւ որ Սուլթանը կատարեալ հպատակութիւն չը խոստանայ իրեն . իսկ մենք տակաւին կը կեղծենք՝ թէ պատերազմի հոտ չենք առներ :

Շատ աշխատեցայ համոզելու ժողովը՝ որ նաւատորմըը Վոսթոր ղրկեն , բայց չը յաջողեցայ . ըսին թէ Քանկին եւ Լաքուր Կոստանդնուպօլսէն նաւատորմիդը կանչելու արտօնութիւն ունին՝ երբոր պէտք ըլլայ , Հասարակ հեռագիրնե-

բու մէջ, յերաւի, այս համարը կայ. խայց մենք պաշտօնեայքս գիտենք՝ որ արտօնութիւն չունին : Իմ կարծիքս է՝ թէ Անգղիոյ եւ Գաղղիոյ լրջմտութեան սխալիւ չ'ընդհանր, որ Ռուսիա նոյն իսկ ստան մէջ մտնէ սպառնալիօք եւ բռնութեամբ, ու մենք տանը դրան. ետեւի կողմը վեհերոտութեամբ սպասենք : Կարծեմ՝ որ եթէ մենք այս կէտին վրայ մնալու ստիպուինք, ոչ յարմար պատասխան մը պիտի ունենանք տալու եւ ոչ դժնացուցիչ բացատրութիւն մը : Ձեռք կրնար ըսել՝ թէ Պանուբի նահանգները Թուրքիոյ ամբողջարար մասերը չ'են, որովհետեւ դաշնադրութեան մէջ այնպէս ճանչցուած են, եւ Նիկողայոս կայսրը չ'կրնար զանոնք գրաւելով՝ Պուռը իւր պահանջանաց գիշուցանել :

Ձեռք կրնար ըսել՝ թէ Թուրքիա խաղաղութեան մէջ է. որովհետեւ երբոյ երկրի մը կարեւորագոյն մասերը բռնի յարձակմանց ենթակայ ըլլան՝ հոն խաղաղութիւն չ'կրնար ըլլալ : Ղի աւելի յառաջ երթալու բուռն տենչով՝ յարձակողին մոտաց մէջ չ'ախ եւ սահման չ'ըմնար :

Անուրանալի է՝ թէ մեր նաւատորմդին Վոսթորի մէջ գտնուելը մեծ քաջալերութիւն պիտի ըլլայ Գրան, յուսահատութիւն բերէ Թուրքիոյ մնացած երկիրներուն մէջ խռնովութիւն յարուցանողներուն, եւ Ռուսիոյ կայսեր իսկ մըտածել պիտի տայ :

Մեր գործ մը չ'ընելուն ուրիշ պատճառ չենք կրնար տալ՝ եթէ ոչ Պրեւնովի տուած խորհրդոյն մեր անսալն եւ Ռուսաց կայսեր տհաճութենէ անկածելը : Բայց այս կերպով Թուրքիան ինքն իւր բաղդին յանձնելու պիտի երթանք : Խօսքի խօսքով կը պատասխանեն, գործոց ալ գործովք : Ռուսիոյ յարձակմամբ Թուրք երկիրներ մտնելուն իրրեւ կցորդ կամ հետեւական պատասխան մեր նաւատորմիդը Վոսթոր դրիւելու ենք 'ի պաշտպանութիւն Թուրքիոյ : Բայց այս տեսակ դուգա կշիռ պատասխան մը արդիւնք ունենալու համար երազ պէտք է ըլլայ, որմէն սոս օգուտը յառաջ պիտի գայ՝ որ ոչ միայն Անգղիոյ եւ Գաղղիոյ կողմէն քաջութեան եւ հաւաքածակութեան փորձ ցուցած պիտի ըլլանք, այլ եւ Ռուսիոյ դէմ ալ իրրեւ թշնամական գործ չ'պիտի կրնայ մեկնուիլ : Հետեւաբար տեղի ունենալիք ապագայ պատերազմէն յանկարծ վրայ գալու շիտթութեանց առջեւն ալ նախապատրաստ պիտի գտնուինք եթէ կարե-

նանք ըսել ժողովին՝ թէ Անգղիա ամէն կերպով պատրաստէ. եւ նաւատորմդին ճամբայ հանուելուն հետ Ռուսիոյ ըլլալիք խաղաղասիրական առաջարկութիւնները կրնանք ընել :

Եւ անկեղծութեամբ առ Ձեզ

ԲԱԼՄԵՐՍԹԸՆ

Ռուսական կառավարութիւնը իւր դիւանագիտական գործակալաց հեռագիր ղրկեց սա՝ խմատով՝ թէ Տարտանելի բերան Անգղիոյ եւ Գաղղիոյ միացեալ տորմիւրայ սպասելուն՝ իւր կողմէն հաւասար պատասխան կը համարի Դանուբի իշխանութիւններն զբաղեցունելը, եւ թէ՛ ինք ետ կը քաշուի՝ եթէ տորմիւրները ետ քաշուին :

Լորտ Բալմերսթըն կառավարութեան անդամոց հետեւեալ յիշատակադիրը ղրկեց, յորում կ'երեւի՝ թէ ինքը ինչ պատասխան տրուիլ կուզէ եղեր Ռուսիոյ,

12 Յուլիս 1853

Յուլիս 2 թուականաւ՝ Նեսերոտ կոմսին չրջաբերակաւնը, որ այս առաւօտու լրագրաց մէջ հրատարակուեցաւ, կը ցցունէ՝ թէ մենք սրչափ անտեղեակ ենք եղեր Ռուս կառավարութեան ոգւոյն, եւ Անգղիոյ ու Գաղղիոյ չափազանց բարեխառնութեան դէմ սա՝ սրչափ անբարեխառն է եղեր: Բայց ասիկա չընախատեսելու հետեւանք մը չէր: Այն մարդիկ՝ որ բան մը յաջողցունելն եւ ուրիշներուն վրայ տիրելը ահարկութեամբ եւ խտապահանջութեամբ ընել սովորած են, բնութիւն մ' ունին որ ուրիշներուն համբերութիւնը ապշութիւն է, եւ չգործելն ու վարանելը երկիւղի եւ դողութեան նշան կը համարին :

Այսպէս եղած է Ռուսն Անգղիոյ եւ Գաղղիոյ դէմ: Եթէ այս երկու պետութիւնները զօրութեամբ, վճռելով եւ, սրչափ որ սլաքագայները կը ներեն, արագութեամբ գործէին, եւ թէ Մէնչիքովի սպառնալ սկսած ատենները երկու նուաւոր-

միջոցները Տարածանելի մերձակայքը ղրկուէին, եւ եթէ Ռուսին բացայայտ ըսուէր, թէ որ վայրկեանին որ Ռուս գորական մը Թուրքիոյ հողին վրայ ոտը դնէ, կամ պատերազմական նաւ մը անոր մէկ եզերքին թշնամեոյ դիտաւորութեամբ մերձենայ, դաշնակցաց տորմիզը յանկարծ Վոսթորի մէջ երկաթ պիտի ձգէ, եւ մինչեւ իսկ, եթէ հարկը բերէ, Սեօծովի վրայ պիտի գործեն, չառու չառ հաւանական էր թէ Ռուս կանդ պիտի տռնէր, եւ իրերն այս աստիճան չը պիտի դային, ուր որ են հիմայ: Բայց Ռուսիոյ կառավարութիւնը ոտն առ ոտն յառաջ գնաց: Անգղիոյ կառավարութեան երկչոտութիւն ցցնելուն համար, եւ չարամտութեամբ տարածուած այն համբաւները՝ իբր թէ Բրիտանական դահլիճը խաղաղութիւն ըստ մէնայն հրատարակած ըլլայ՝ պէտք եղած կերպով չը հերքուեցաւ յատուկ յայտարարութիւնով: Հետեւանքն այն եղաւ՝ որ Սէն Բեթրսպուրկի արքունիքը ոչ միայն զԹուրքիան տղայի պէս գանելէն դո՛ւ չ'ըլլար, այլ եւ սպառնալիք եւ թշնամանք կ'արձակէ Անգղիոյ եւ Գաղղիոյ դէմ եւ խորխտանօք կը պահանջէ՝ որ ասոնց երկուքին պատերազմական նաւերը բնաւ չը մտնեն այն թաղաւորութեան ջրերն՝ ուր բնաւ Ռուսիա իշխանութիւն չունենալէ զատ, նոյն իսկ տէրն եղող Սուլթանը կ'աղաչէ՝ որ Ռուսական արշաւանաց դէմ զինքը պահպանելու համար նաւերնին ներս բերեն:

Ռուսիա նման այն գողոյ կը վարուի, որ մէջը մտած տունէն դուրս ելլելու համար պայման կ'առաջարկէ՝ ալ հականոցի զինուորները վրան չը ղրկելու:

Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ դէրքը տրդէն նուաստ էր. մանաւանդ թէ Ռուսն անոնց մեղի բան մը յայտնելու Եւրոպիոյ միւս տերութեանց ըսողին առջեւ իւր անտեղի պահանջունն հրատարակելը մեր այս դէրքը այնչափ անկարելի ըրին, անանկ որ աղղային արժանապատուութեան անտանելի արհամարհանք է՝ եթէ տակաւին համբերենք:

Պէտք է, ուրեմն, մեր երկու նաւատորմիղներուն հրաման ղրկել՝ որ վաղվաղակի Վոսթոր երթան, եւ աղլարարութիւն ղրկուի Ռուսիոյ կառավարութեան՝ թէ մենք այս շարժումն ընելու դիտաւորութիւնը չ'ունէինք՝ թէ եւ Իրան կողմանէ խնդրուեցաւ, բայց նեւերծաւ կումսի ծանուցադրին մէջ

քշուած անընդունելի, մանաւանդ թէ եւ անհանդուրժելի պահանջունն ստիպեց կմեղ՝ որ մեր նաւատորմիդն այսպէս թուրքիոյ կայսրութեան մէջ քշենք, որուն ամբողջութիւնը եւ անկախութիւնը վտանդի բերած է ձեր արշաւանքը, եւ չէք կրնար արդարանալ:

ԲԱԼՄԵՐՍԹԸՆ

Լորտ Ապերաին Գաղղիոյ և Անգլիոյ միջոցաւ պատ-
բաստուած հաշտեցուցիչ պայմանագրութիւնը յուսա-
լով և կարծելով՝ թէ պիտի ընդունուի, և հետևաբար
խաղաղութիւն ձեռք բերելը կարելի պիտի ըլլայ, Նե-
սերօտ կոմսին շրջաբերականին դէմ հերքողական մը
հրատարակելով պատասխանելը բաւական կը սեպէր:

Ներքո, կըսէր, չորս տէրութիւնք խորհուրդ տուին
Գրան՝ որ Ռուսիոյ զօրաց Գանուբի իշխանութիւնները մասնե-
լը պատերազմի առիթ casus belli չը նկատէ, չէ թէ անպէտ-
էին Ռուսիոյ պատերազմելու խորհրդոյն, կամ ոչ թէ Ռուսը
Թուրքիոյ համար աղիաց իրաւունքի դէմ չը գործեր կը համա-
բէին, այլ կուղէին՝ որ Ռուսիա եւ պարսեազ շահիճ ըսելով
չափն անցունէ եւ ինքնաբերաբար պատերազմը երեւան դայ:

Լորտ Բալմերսթըն առաջին պաշտօնէին տեսութիւն-
ներն ընդունեց, քանի մը դիտողութիւնով: Գրեց, յու-
լիս 15, հետևեալը Լորտ Ապերաինին:

Ձեմ կարծեր՝ թէ Գրան խորհուրդ տուած ըլլանք՝
որ Գանուբի իշխանութեանց մէջ եղած արշաւանքը պա-
տերազմի առիթ չը նկատէ: Պատերազմի առիթ ըսե-
լով՝ եթէ այս բառերուն նշանակութիւնը կը հասկնամ,
պատերազմը արդարայնոյ պատճառ կ'իմացուի: Մենք

Կրան ըսինք՝ որ Գանուբի խանութեանց մէջ եղած արշաւան-
քը Ռուսիոյ դէմ Թուրքիոյ պատերազմը կ'արդարացունէ՝ սա-
կայն Սուլթանին խորհուրդ տուանք՝ որ խոհեմութեամբ զոռ-
շանայ առ ժամն իւր իրաւունքը գործադրելէն, եւ Գանուբէն
անդին պատերազմական մեծ զօրաւճակ չըղրկէ։ Հետեւապէս,
ես կը կարծեմ՝ թէ ըսինք Սուլթանին՝ որ թէպէտ եւ իւր հողոյն
վրայ եղած արշաւանքը պատերազմի առիթ է, սակայն աղէկ
կընէ՝ որ պաշտօնանողական դիրք բռնէ։ Նաւատորմին ճամ-
բայ ելլելու խնդրոյն մէջ ձեզի համաձայն եմ, եւ կը հաւա-
տամ՝ թէ խնդարաւիրական առաջարկութիւններ ըլլա-
լու են՝ առանց դժուարութեան նոր տարերքներ խանելու,
եւ մինչեւ իսկ թշնամանքի ցանձառու ըլլանք, միայն թէ
այնպիսի խարդախ եւ անբարեմիտ կառավարութեան մը ա-
ռիթ չտանք պատերազմի։

Խորհրդարանը իւր նիստը յապաղեցոյց թաղուհւոյն
այն ճամին վրայ, յորում յոյս կը յայտնէր՝ թէ առանց
պատերազմի դիմելու համաձայնութիւնները կրնան
դոյանալ։

Բայց քիչ մը յետոյ Լորտ Բալմերաթըն՝ որ ներքին
յարարեցութիւն կամ թղթակցութիւն ունէր՝ իւր հա-
ւասար պաշտօնակցաց հետ, եւ մի առ մի կը գրգռէր,
պատերազմի խորհրդական Պ. Սիանէյ Հերպերթի հե-
տեւալ նամակը-դրած է Պալմորալէն, ուր թաղուհւոյն
քով կը կենար իբրեւ խորհրդական։

Պալմորալ, 24 Սեպտ. 1853

Սիրելիդ իմ Սիանէյ Հերպերթ,

Երբեք եւ Թուրքիոյ մէջ բացուած խնդիրը, ինչպէս որ ըսիք,
կ'երեւի թէ՛ այնչափ չափաւոր չափով ըլլայ, եւ աղէկ արդիւնք
մը չպիտի տայ. ամէն կողմանէ կ'ստատ է. լուծումն ալ Ռու-
սիոյ չափաւոր կամ անչափ բարի կամ չար դիտաւորութիւն-
ները աւելն ենթալէն, կախեալ է. լուծենն անդամ դար-

ձեալ անոր գործելու կերպէն կախումն ունի : Ի՞նչ կուզէ կայսրը : Ինչո՞ւ ուզածը համարձակ չըսեր : Ամենուս ուզածն է միայն իւր ուզածն ալ , այսինքն է թուրք կայսրութեան մէջ եղող քրիստոնէից յափշտակութենէ , հարստահարութենէ եւ ամէն անիրաւութենէ ազատուիլը կուզէ : Եթէ ուզածն այս է , թող ինք առաջ ատոր օրինակը տայ , եւ պէյութեանց մէջէն իւր աւերիչ բանակը չորս նետելով Թուրքաստանի այս մասին քրիստոնեայները իւր բանակին ապականութիւններէն ազատէ : Ասկէց զատ , պէտք է որ , ինչպէս մենք կը նենք , Թուրքիոյ ազատական յառաջադիմութեան ճանապարհներ բանալը եւ բարեպատե՞հ առիթներու . . . սպասելը բաւական սեպէ :

Բայց , եթէ Սուլթանին յոյն հպատակացը պաշտպան ճանչցուելու , եւ Սուլթանին ու արոր հպատակաց մէջ իրարմոխիւր ըլլալու կը փափաքի , չստ լաւ . թող ուրեմն այս դիտաւորութիւնը ազատօրէն յայտնէ , մենք ալ այս պատճառիս համար բացէն Թուրքիոյ օգնենք՝ որ դիմադրէ , եւ թող պատերազմի բաղդը վճռէ՝ թէ ո՞ր կողմը արդար է , Ռուսիոյ կայսրը թէ Թուրքիոյ Սուլթանը :

Իմ կարծիքս այս է՝ թէ ստիպելու ենք Ռուսը որ փախուստի ճամբայները թողլով՝ որոց ետեւն ապաստանած երկայն ատենէ՛ ի վեր իւր չարամիտ դիտաւորութիւնները կը ծածկէ՝ կտրուկ պատասխան մը տայ մեղի : Կը կարծեմ՝ թէ Ռուսիա ուզած պատասխաննիս չպիտի տայ , ահամայ կամօք իրեն ու Թուրքիոյ մէջ պատերազմը անհրաժեշտ պիտի ըլլայ : Եւ այն ատեն հետեւանքին պատասխանատուութիւնը անոր գլուխը պիտի խցայ :

Չեմ կարծեր բնաւ՝ թէ , ինչպէս որ դուք կը կարծէք , դիւրաւ պիտի յաղթէ Թուրքիոյ : Թուրքաց բանակը ուրիշ բանի պէտք չունի , այլ միայն վարիչներու . եւ տարօրինակ բան պիտի ըլլայ , յիրաւի , եթէ Անդղիա , Գաղղիա , Լեհաստան եւ Հունգարիա Ռուսիոյ գլխուն փորձանք չ'ըլլան : Թուրք նահանգաց դժգոհութիւններ ունենալուն չեմ հաւատար . ասկա Ռուսին հնարած եւ կրկին ու կրկին խօսած շինծու պատմութիւնն է : Այս պատմութեան հերքումն յայնմ է՝ որ ամիսներէ՛ ի վեր Ռուս խաղմարարներ յարմար կամանյարմար per fas et ne fas Թուրքիոյ մէջ ըմբոստութիւններ կը դրդուն , ու չեն յաջողիր :

Պատճառն որ Կրան քրիստոնեայնները դիտեն՝ թէ ինչ կը գործէ Ռուս եւ ասոր համար կը վախճան ալ . . . :

Ռուսիա գիտնալու է՝ թէ տկար կողմեր ունի . Լեհաստան, Զերքեղաստան եւ Վրաստան : Իմ փափաքս է՝ որ Անգղիա Ռուսի հետ հաշտ ըլլայ . երկուքին եւ համօրէն Եւրոպիոյ համար այս բանս փափաքելի է : Երկուքս ալ շահ չունինք պատերազմէն . Ռուսիա , եթէ իւր վիճակը գիտնայ , Եւրոպական դրից մէջ դեռ եւս շատ հարկաւոր եւ անհրաժեշտ գործեր ունի՝ ընելիք : Կայսրը 1848 թուականէն մինչեւ այս վերջին օրեր այնպիսի գործեր ըրաւ , որուն վրայ ամէն իմաստուններ զարմացան : Գամանակէ՝ մ'ի վեր խելքը թռուցած կ'երեւի :

Պրուսիոյ շատ անգամ ըսած է ինձի՝ թէ որչափ որ Անգղիոյ եւ Ռուսիոյ ներքին գործարանաւորութիւնը իրարմէ շատ տարբեր , մանաւանդ թէ ըստ իմիք հակառակ իսկ են , համայն եւ այնպէս մէջերնին հասարակաց շահեր ունին , եւ թէ միշտ մէկտեղ գործելու են , այնպէս որ Թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի համար՝ ինչ որ ընեն՝ երկուքն 'ի մասին ընելաւ են : Պրուսիոյ ապուշ մարդ չէ . բայց կ'երեւի՝ թէ եղելութիւնները դէպ 'ի Բեթրսպուրի ապուշներու ձեռք կ'երթան :

Իսկ ես , ես կը փափագիմ՝ որ Անգղիա Ռուսիոյ հետ համաձայնի՝ քանի որ կայսրն իսկ այս խորհրդոյն վրայ է . բայց եթէ որոշուած է՝ որ իրարու դէմ նիզակ կոտրելու ենք , ինչ կրնամ ըսել . կոտրենք , թերեւս մենք իրմէն ուշ յագեհանք սլատերազմէ :

Իմ առ Զեղ անկեղծութեամբ .

ԲԱԼՄԵՐՍԹԻՆ

Շորոշակելի

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ Ք

ԱԶԳ. ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

Ս. ԼՆՄԻԱԾՆԻ ՍԽՈՂԷՆ ՆԵՐԿԱՅ ԽԱՐԱՆՈՅ 1 մարտ ամսաթիւով և 431 թուահամարաւ եկած պաշտօնագիր մը հետեւեալը կը ծանուցանէ ։

Բնիկ ՈՒՆՍԻՅ ՍՂԷՔՍԱՆԴՐԱՅՈՂ քաղաքէն Մարտիրոս վարդապետ Տօնականեանց՝ որ երբեմն Սրբոյն Գայիա՝ ներայ վանուց վանահայրն էր, 1866 թուականին փախչելով դաղտնի իւր պաշտօնատեղիէն՝ Սղէքսանդրայոյ կերթայ և հօն մանկավարժութեան կը պարտադրուի իւր անհանգիստ և խռովայոյղ բնաւորութեամբը չկրնալով մնալ հօն՝ քանի մը տարիէն Տաճկաստան կ'անցնի, ուր կը յաջողի Ղօջափանուց վանահայրութիւնը ձեռք բերել ո՛ր և է եղանակաւ ։ Բայց հօն ալ չը կրնալով շարունակել՝ առանց գիտութեան կեդրոնական կրօնական ժողովոյ կը դառնայ ՚ի հայրենիս իւր, և հօն ոչ միայն ՚ի նպատ անձին ինքնուրոյն հանգանակութիւններ չընելու, այլ և անմայել դնացիւք ժողովրդեան գայթակղութեան և բամբաստանաց առիթ տալու կը յանդգնի ։ Թէ և ՚ի հոգեւոր իշխանութենէ շատ անգամ կը խրատուի, ու կը յանդիմանուի, բայց չղրաստանար բնաւ և ատերաստան ընթացից մէջ կը յարատեւէ ։

Մինչդեռ Ս. ԼՆՄԻԱԾՆԻ ՍԽՈՂԸ յիշեալ վարդապետ

տրն 'ի Սեւան զրկելու և հոն զանի տալաշխարանաց են
 թարկելու վճիռ կուտայ . նա չուղելով հնազանդիւ անօ-
 րէնութեան հոգևոր իշխանութեանն՝ գաղտ իմն յերե-
 ւան կը մեկնի . քաղաքական իշխանութեան կը դիմէ և
 բողոք կը բառնայ , և երբ կը տեսնէ՝ թէ ձեռնունայն
 կը մնայ իւր անիրաւ բողոքանաց մէջ , նորէն Սղեք-
 սանդրապօյ կ'երթայ իւր անուղղայ և գայթակղեցու-
 ցիչ ընթացքը շարունակելու . ընթացք մը՝ որ հակառակ
 էր կանոնաց կուսակցօն հոգևորականութեան և ֆրիս-
 տոնէութեան և մարդկութեան , մանաւանդ զի նա առ-
 ոյ ինչ գրելով իւր խռովայոյդ բնաւորութիւնը և անվա-
 յելու գայթակղեցուցիչ բարքն ուղղելու համար հո-
 գևոր իշխանութեան կողմանէ գործադրուած համոզու-
 զական կեդրերը՝ բոլորովին կը միոստանայ , և իւր ընդ-
 դէմ կանոնաց եկեղեցւոյ և ֆրիստոնէութեան վարած
 անառակ և ստահակ դնացքը կ'ուղէ յառաջ տանիլ .
 ուստի Սինօդը ամենայն Հայոց վեհ . Հայրապետի հը-
 րամանաւ լուծեց խաղառ 'ի քահանայութենէ յիշեալ
 Տօնականեանց Մարտիրոս վարդապետը ըստ կանոնաց
 Ս. եկեղեցւոյս Հայրատանեաց՝ իբրեւ անարժան կոչման
 իւրով . և ընդ նմին հրաման զրկեց Սղեքսանդրապօ-
 լու Հայոց հոգևոր կառավարութեան՝ որ զնա յատեան
 կոչէ , ու վեղարը , փիլոնը և ուրիշ հոգևորականի վե-
 լաբերեալ սքեմը մերկացնելով 'ի նմանէ՝ յանձնէ Բա-
 զաքական Տեսչութեան , որ զանի հարկատուաց կարգն
 անցընէ :

Բայց քանզի լսուած է , թէ նոյն Տօնականեանցը
 նորէն Տաճկաստան փախած է խաբել զպարզամիտս , ուս-
 տի ըստ հաճութեան վեհ . Հայրապետի ամենայն Հա-
 յոց կարևոր կը համարի Սինօդը տեղեկութիւն տալ
 Սղեք . Պատրիարքարանիս 'ի պարտուպատշաճ տնօրէ-
 նութիւն :

Արդ 'ի Պօլսոյ կեդրոնական վարչութեան կրօնա-
 կան Ժողովոյ որոշմանն համաձայն ներկայ պաշտօնա-

կան յայտարարութիւնս կը հրատարակուի յամենայն ազգային լրագիրս Տաճկաստանի, որպէս զի Գեր. Ա. Առաջնորդ. քաւառաց, Տեղապահ, փոխանորդ, վանահար. և Բահանայք գիտնալով՝ թէ նոյն Տօնականեանցը զրկուած է այսուհետեւ ի հոգևոր կոչմանէն և չէ նա հոգևոր պաշտօնեայ Ս. Եկեղեցւոյս Հայաստանեայց, չընդունին զնա երբեք քահանայ կամ վարդապետ, և ուր որ հանդիպի նա՝ ամենեւին չը թոյլատրեն նմա մերձենալ յոր և է հոգևոր պաշտօն :

22 Ապրիլ 1876

Վանայ Գեր. — Առաջնորդ Արժ. Տ. Թադէոս վարդապետի 1875 Օգոստոս 31 ամսաթիւ մէկ Տեղեկագիրը կը ծանուցանէր, թէ Վանայ Խօշապ նահապի բընակիչներէն Մարտիրոսեան Աւետիս անուն անձը՝ որ սակեց տաան և հինգ տարւոյ չափ յառաջ իւր հայրենիքը ամուսնացած, միայն երեք ամիս իւր կնոջ հետ անցունելէ յետոյ՝ զանի թողած և մեկնած էր քաւառէն, մինչև հիմա հոն չը դառնալէն զատ՝ իւր մանկամարդ կինը երեսի վրայ թողեր և իրեն նկատմամբ բնաւ տեղեկութիւն մը չէ հաղորդեր՝ ո՛չ իւր կողակցին և ո՛չ այլում :

Արժ. վարդապետը զայս կը ծանուցանէ, որպէս զի պետք եղած տնօրէնութիւնն ըլլայ յայսմ մասին :

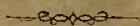
Արդ կոստանդնուպօլսոյ կեդր. վարչութեան կրօնական Ժողովոյն որոշման համաձայն ներկայ պաշտօնական ծանուցումն կը հրատարակուի Ազգ. բովանդակ լրագրաց մէջ, որպէս զի ո՛վ որ կը ճանչէ յիշեալ Խօշապցի Մարտիրոսեան Աւետիսը, եւ գիտէ թէ ուր է նա, եւ ինչ կ'ընէ, կամ թէ մեռած է թէ կենդանի, անմիջապէս Ազգ. Պատրիարքարանիս իմաց տայ ի գիտութիւն եւ ի պատշաճ տնօրէնութիւն :

17 Մայիս 1876

Գ Լ Ո Յ Դ Ե Լ Յ Ս

Ա Ձ Գ

Ս . Վ անացս Գիշերօթեայ
Վարժարանի տարեկան հար-
ցաքննութիւնն յառաջիկայ
Յուլիսի առաջին օրէն սկսեալ
պիտի աւարտի մինչև Յուլիս
տասը : Հետեւեալ օրն ալ՝ որ
առաջին օր է Վարդավառի
տօնին , պարգևաբաշխու-
թեան հանդէսը պիտի կա-
տարուի :

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ Ք

Գաղղիայի Դէպքերն : Լէնկլիօքա Մարիամ Գաղղիոյ մէկ թագուհին , որ Լորենի Դուքս Սթանիզլասի աղջիկն էր , որ մը վերստայլի պարտիզին մէջ ճեմած ատենը ցրնցոտի հագած աղքատ կնոջ մը հանդիպեցաւ , որ ձեռքը անօթ մը ունէր եւ տղայ մը եւս բազկաց մէջ . կանչեց զանիկա եւ հարցուց . « ո՞ւր կ'երթաք , բարի՛ կին » :

— Տիկին , էրկանս կերակուր կը տանիմ :

— Էրեկդ ի՞նչ կընէ :

— Գործաւոր է :

— Օրականը որո՞չափ է :

— Տասն եւ երկու փող :

— Արտ ունի՞ք :

— Ո՛չ , տիկին :

— Դանի՞ տղայ ունիք :

— Հինգ :

— Եւ դու ի՞նչ կը շահիս :

— Ոչ ինչ , տիկին , տնական գործերով կ'զբաղիմ :

— Ուրեմն ի՞նչ դադտնիքով կը պահէք եօթը մարդ տասներկու փող օրականով :

— Ա՛հ , տիկին , ըսաւ , դօտիէն կախուած բանալի մը ցուցնելով անոր , ահաւտսիկ իմ դադտնիքս . հացը միշտ գոց տեղ կը դնեմ եւ կը ջանամ որ էրկանս համար ալ պահեմ . թէ որ այս տղոց թողուի , մէկ շաբաթուան ուտելիքը մէկ օրուան մէջ կ'ուտեն կը հատցունեն , թագուհին այս խօսքերուն վրայ լացաւ , եւ աղքատիկ մօրը ձեռքին մէջ տասն հատ գաղղիական ոսկի դրաւ ըսելով . « ասկէց վերջը տղոցդ քիչ մ'աւելի հաց տո՛ւր » :

Եղիսիպոսն էւ Վարսաֆեայն . Պարսըլօնի Եպիսկոպոսը

վարսաւիրայի մը քով մտնելով՝ կ'ըսէ ։

— Պարո՞ն , զիս պիտի ածիլեո՞ւ ։

— Լա՛ւ , Սրբաղա՛ն ։

— Զգուշացի՛ր , եթէ քիչ մը երեսս արիւնեո՞ւ , քչաքչ կախել կուտամ ։

— Արհեստիս մէջ յաջողակ եմ , հոգ մի՛ ընեւ , Սըրբաղան . սա՛ տեղ նստէ սր ածիլելու սկսիմ ։

Վարսաւիրայն աներկիւղ և առանց ձեռքերը դուլալու , եպիսկոպոսին երեսը կը սապօնէ եւ կ'սկսի ածելին եպիսկոպոսին վաւուկ մորթին վրայ պտըտցունել ։

— Սրբաղա՛ն , կ'ըսէ վարսաւիրայն , առանց արիւնելու ածիլելի երեսդ ։

Եպիսկոպոսը զարմացած կը պատասխանէ .

— Անմենեկն չը վախցա՛ր ։

— Սրբաղա՛ն , շատ հանգարտ եւ աներկիւղ էի ։

— Բայց ըրած սպառնալիքս մեծ էր ։

— Դիտէի .

— Եթէ արիւնէիր .

— Եթէ քիչ մը արիւն հանէի՝ անմիջապէս Սրբաղանութեանդ վիզը կը կտրէի .

— Իրա՞ն ։

— Այո՛ , Սրբաղա՛ն ։

— Անպիտան , միշտ դու պիտի ածիլեո՞ւ զիս ։ Միայն քեզի սա՛ կ'ըսեմ որ եթէ արիւն հանես՝ կ'անխաւ կը ներեմ քեզի ։

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Գ Է Պ

ՀԱՃԻ—ՍԱՅԵՐ

Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ե Ա Է

Ի ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ԼԲԶՈՒԷ

Սուրբ վանացս տպարանի հրատարակութիւններէն վիպասանական գրուած մ'է այս, յորում ամուսնակոն կենաց մէջ անհաւատարմութեան ինչ աստիճան չար հետեւանքներ ունենալը ստորագրուած է :

Կը ծախուի Գալաֆեան եղբարց և ամեն հայ գրարաճառաց քով : Գին 15 դրուշ :

ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՊԵՅԻ ՖԵՐՈՒՀԻԱՆ ՃԱՆՍԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ի ԲԱԲԵԼՈՆ ԸՆԴ ՆԱՅԱՍՏԱՆ

Լուսահոգի Տօքթ . Բարունակ Պէյ Ֆէրուհիան 1847 ին Բաղդադ Պէյի հետ Հայաստանի վրայով 'ի Բաքերին ըրած ճանապարհորդութեան պատմութիւնը եւ միանգամայն պտրտած երկիրներուն տեղագրութիւնն , անոնց աշխարհագրական դիրքն եւ վաճառականական վիճակը մանրամասն ու հշդրիտ նկարագրած կը փափա-

քէր իր սիրելի աղգայնոց նուիրել. սակայն անագորոյն մահը վրայ հասնելով իր բաղձանքը չը կրցաւ կատարել, և թողուց որ իր սիրելիները կատարեն. իւր արժանաւոր ժառանգները վսեմ. Ստեփան փաշայ Ասլանեան և Աղ. նուաշուք տիկինն ուղեւորվ և վախճաքելով յաւերժացնել իւր անունը՝ յանձնեցին Ս. վանացոյ տապարանին ։ Մենք ուրախ եմք որ այնպիսի նշանաւոր և բարձրաստիճան աղգայնոյ մը աշխատութիւնը մեր տապարանէն ՚ի լոյս ընծայելու բարեբաղդութիւն ունեցանք. սրով և հեղինակին մեր ուսումնասէր երիտասարդութեան շնորհած օգտից մասամբ իւրիք օժանդակած եղանք ՚ի շնորրս վսեմ. Ստեփան փաշայի՝ որ տենչանօք կը ցանկայր ժամյառաջ հրատարակութեան ։ Այս առթիւ Աղգեր. նուս մէջ իրենց տաղանդով համբաւեալ հանճարաւոր անձանց կառավարիւմը խոնարհաբար՝ որ փութան իրենք ևս Աղգային գրականութեան մէկ մէկ փունջ նուիրել և աղաղային մէջ իրենց անցեալը յաւերժացնել ։

Այս գիրքը կը դանուի ՚ի Պօլիս ամեն Հայ դրամաճառաց քով ։ Կեդրոնատեղին է Գալաֆեան գրատուն ՚ի Չարմաքճըլար ։

ՅԻՍՈՒՍԻ

ՎԵՐՁԻՆ ՇԱԲԱԹ

ԽԱԶԻ ՃԱՌ

ԵՒ ԿՈՐՈՒՍԵԼՈՅՆ ՅԻՄԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԳԵԳՐԵՑ

ԹՅԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻՊ

Խորմեան Սրբազան Հօր մէկ գործն է՝ չոր կրօնասէր աղգայնոց կը նուիրէ օժանդակութեամբ Մեծ. Ռու.

բէն Էֆէնտիի կիւմիւշկերտանեան սիրողին կրօնի , Ազգութեան եւ Ուսման :}

Կը գտնուի 'ի Կ. Պօլիս Զ. Ս. Էպղմաճեան Գրատուն. Եէնի ճամի փողոց . Թիւ 8 : Գին 1 Ֆրանք :

ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ԲՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ԱՌՈՂՋՈՒԹԻՒՆ

ՅՂԻԿՆՈՋ

ԵՒ ՆՈՐԱՅԻՆ ՄԱՆԿԱՆ

ԳՈՐԾ

Ա. ՏՊԷՅ ԳԱՂԴԱՅԻ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՅ

Գ. ՆԵՐՇԻԱՊՈՒՋ

Աշխարհական կենաց տապարեղի մէջ մտնող ամեն անհատ մէկ մէկ հատ տէքը Է տնենաց այս գրքէն : Գին՝ մէկ արծաթ մէճիւս :

ՅԱՐՄԱՆ Ի ՏՊԱ. Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՅ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.
1911

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.
1911

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.
1911

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.
1911

ՅՈՅՍՐԷԿԵՐԷԼԻ ամիսն անգամ մը 64 երեսէ քաղկա-
ցեալ տետրով մը : Դիմն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տա-
րին երեք արծաթ մէհիտիէ , վեց ամսուան համար՝ եր-
կու արծաթ մէհիտիէ առանց ծախուց հանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է
թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

Ս Տ Ո Ր Ա Դ Ր ՈՒ Թ Ե Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Ր :

Կ. ՊՕԼԻՍ. ՄԵԾ. Կարապետ Էֆ. Եազմահան. Եէնի
Համի Փողոց. Թիւ 8
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ. Մ. Յովհաննէս աղա Եազընեան
ԱՏԱԲԱԶԱՐ . Յովհաննէս աղա Սէտէնեան
ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ. Թորգոմեան ընկերութիւն